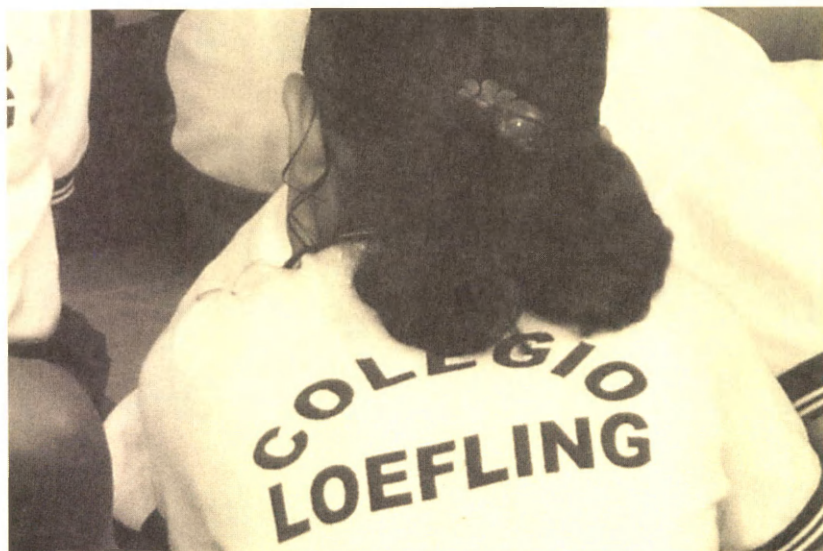

Nr 3-4 2007

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 3–4 2007 Årg. 28

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Tuuli Forsgren

Biträdande redaktör: Sigurd Nygren

Redaktionskommitté: Lars-Göran Tedebrand (ordf.), Heidi Hansson, Sven Schylberg, Peter Sköld och Hans Lindblad

Manuskript till Oknytt, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda, kan insändas under adress:

Tuuli Forsgren, Albäcksgatan 36 I, 852 35 SUNDSVALL

E-post: tuuli.forsgren@finska.umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:

Sigurd Nygren, Måttgränd 80, 906 24 UMEÅ eller

sigurd.nygren@ersboda.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften, från 2004 200 kronor, till sällskapets Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemarna erhåller tidskriften *Oknytt*.

Omslagsbilden: Elev på Colegio Loeffling i Ciudad Guayana, Venezuela. Foto: Solveig Nordin Zamano.

Produktion: Gigraf

Tryckt av Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2007

ISSN 0349-1706

Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2007

Erik Tobé 100 år

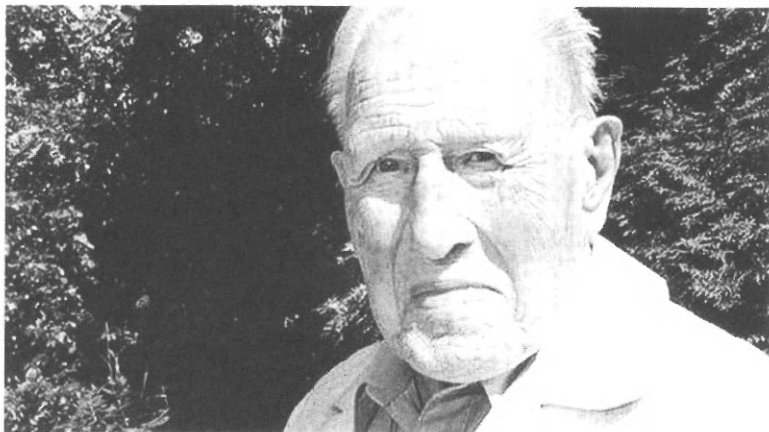

Foto: Sven-Olof Ahlgren.

Vår medlem sedan många år, Erik Tobé, Uppsala, fyllde 100 år den 9 augusti 2007. Ur Uppsala Nya Tidning (UNT) den 8 augusti saxar vi följande:

”Men även om Erik Tobé är nöjd med sitt liv är det inte så lätt att vara ålderstigen.

– Jag ska inte klaga på att jag har ont någonstans, men jag är svag och likgiltig. Det är svårt att följa med. Alla vänner är borta. Det är ensamheten som är värst.

– Jag hinner knappt med att skapa och vara kreativ. Jag gör ingenting och hinner knappt med det, skämtar han.

– Ingen begär att jag ska jobba, men det är tråkigt att bara äta och sova. Jag sover och äter, tar en liten promenad och sedan sover jag, äter och promenerar igen. Vid 18-tiden får jag till en kort, kreativ stund. Då svarar jag på brev, läser och skriver små saker.”

Orientering har varit Erik Tobés största intresset här i livet. Som femtonåring upptäckte han dess tjustring. Intresset för kartor och för naturen ledde honom till yrket som lantmätare och han blev sedermera överlantmätare i Uppsala län. 1938 var han med och grundade Svenska orienteringsförbundet. Två decennier senare valdes han till den förste ordföranden för det nybildade Internationella orienteringsförbundet.

Övriga uppdrag och verksamheter: Ledamot för folkpartiet i riksdagens 2:a kammare 1961–1968, ordförande i Upplands idrottsförbund, ledamot i Riksidrottsförbundets överstyrelse och ledamot i UNT:s styrelse. Han har fått många erkännanden för sina engagemang, bl.a. teknologie hedersdoktor vid KTH och Prinsens plakett för framstående insatser inom idrotten.

Efter pensioneringen har Erik Tobé med stor hängivenhet studerat och skrivit om övre Norrland. I Oknytt nr 1–4 1999 finns hans artikel *Maupertius' "Berättelse om en färd till det inre av Lappland för att finna ett gammalt minnesmärke"*. År 1986 kom hans bok *Fransysk visit i Tornedalen 1736–1737 : en bok om en gradmätningsexpedition och dess nyckelpersoner*. För denna bok tilldelades han 1996 Olaus Magnus-medaljen. Allra mest uppmärksamhet har Erik Tobé ägnat vetenskapsmannen Anders Celsius, som han anser blivit åsidosatt av våra historiker.

Slutligen åter ett citat ur Upsala Nya Tidning: "På frågan om det är någonting han önskar sig skakar Erik Tobé på huvudet.

– Vad ska man med presenter till när man är färdig?

Efter en stunds funderande kommer han dock på en sak och det gnistrar till i hans kristallklara blå ögon.

– För en månad sedan märkte jag att det snart är min födelsedag och då kände jag att jag vill vara med på kalaset, säger Erik Tobé."

Sigurd Nygren

Vi har den smärtsamma plikten att meddela att Erik Tobé gick bort den 13 september, varför denna 100-årshyllning samtidigt blir hans dödsruna.

BO JOHANSSON/ELIS ESSEGÅRD

Om och av kulturpersonligheten Elis Essegård

Inledning av Bo Johansson

Då jag erhöll Johan Nordlander-sällskapets kulturpris 2007, höll jag vid sällskapets årsmöte ett föredrag, där jag presenterade den från Vilhelmina kände kulturpersonligheten Elis Essegård. Efteråt ombads jag att skriva en artikel om denne man för *Oknytt*s räkning. Jag föreslog då att *Oknytt* i första hand skulle trycka en artikel, som Essegård skrivit, och att jag senare eventuellt skulle återkomma med en större artikel om honom. Jag finner det dock påkallat att i samband med att *Oknytt* nu trycker den av mig föreslagna artikeln ge en summarisk bild av Essegårds liv och gärning i Vilhelmina.¹

*

Artikeln "Nykterhetssträvanden i gångna tiders Vilhelmina" skrevs av Elis Essegård (1902–1965) och trycktes i den lokala broschyren inför Hembygdsdagarna 1954 i Vilhelmina.

Elis Essegård var född i Bohuslän. Han kom till Vilhelmina sommaren 1925 och tillträdde tjänsten som folkskollärare i byn Latikberg. År 1929 flyttade han till Meselefors/Råsele (Vilhelminas äldsta by 1753). 1938 fick han tjänsten som överlärare och flyttade med familjen vidare till centralorten Vilhelmina. Senare blev han rektor och skolchef.

Hans 40 år i Vilhelmina som teaterledare och kulturkämpe

– och hans insatser i samhällsutvecklingen på många områden i övrigt – placerade Vilhelmina på den svenska kulturkartan.

I dagens Vilhelmina finns ännu spår av hans ande.

Då han den 25 juli 1925 kom till Vilhelmina, gick han direkt upp till den högt belägna kyrkan. Utsikten från kyrktrappan "gjorde honom till vilhelminabo" för resten av livet. Så hänförande stark var hans upplevelse av landskapet och den bygd, där han annars inte hade tänkt bli stannande.

En annan upplevelse, som också blev bestämmande för hans framtid, var mötet med Lorensbergsteatern under studietiden i Göteborg. Den hade då den legendariske Per Lindberg som chef.

Under 1930-talet i Mesele/Råsele bildade han en seriöst arbetande amatörteater i byn. Den gav föreställningar av teaterklassiker och turnerade i både Vilhelmina och Dorotea.

Vilhelmina Amatörteater bildades 1938 på centralorten Vilhelmina (ca 1 000 invånare), då han och familjen flyttade dit. Denna teater såg han senare själv som "en blygsam avläggare" till Lorensbergsteatern. Under 20 år (1938–1958) kom teatern att ge 220 föreställningar för 32 204 åskådare. En lång rad vilhelminabor hade då varit engagerade som skådespelare och för de övriga uppgifter som en närmast professionell teater behöver.

1957 avgick han som teaterchef och startade en treårig teaterskola. Den uppmärksammades som näst intill professionell i teaterkretsar.

Esse (som Elis Essegård fick heta bland vilhelminaborna) blev också en varm hembygdsvän. (Upplevelsen på kyrktrappan!) Han var med och startade många föreningar i bygden. Den mest betydande blev Vilhelmina Hembygds- och Turistförening (VHT), som bildades 1941. Vid sidan om hembygdsvården kom den också att fungera som ett slags "förenings-paraply".

VHT fick uppgiften att fira *Folkskolan 100 år* med en hembygdsutställning och hembygdsdagar i juli månad 1942. Dessa hembygdsdagar blev en stor framgång och en tradition som firas än i dag.

Esses starka upplevelse av bygd och människor ledde honom in på studier i Vilhelminas historia. Framför allt nybyggarnas verk och öden grep honom. O. P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* gav stoff, fördjupning och "förlösning" till det krönikespel – *Gammel-Kristian* – som blev en hyllning till Vilhelminas nybyggare. Det fick sin premiär vid Hembygdsdagarna 1944 och förblev hembygdsdagarnas höjdpunkt under 42 år.

Inför skrivandet av *Gammel-Kristian* studerade Esse den lokala 1800-talshistoriens protokoll och arkivhandlingar. Artikeln om nykterhetssträvandena blev en "biprodukt" av dessa studier. Det kan också nämnas att Vilhelmina Amatörteater och IOGT-logen i Vilhelmina hade ett mångårigt och mycket gott samarbete i fråga om lokalen för scen och salong.

Elis Essegårds artikel "Nykterhetssträvanden i gångna tidens Vilhelmina"

Ordet pionjär tillhör de stora orden. Det är ett språkets helgdagsord, som inte bör användas i tid och otid. Men i samband med nykterhetsrörelsen i Vilhelmina är det inte för stort; t.o.m. om man sätter in denna rörelse i dess världshistoriska sammanhang, finns det täckning för det, vilket följande historiska notiser visar.

Världens första livskraftiga nykterhetsorganisation, Amerikanska nykterhetssällskapet, bildades i Boston den 13 februari 1826. Den bekände sig till absolutismen och var den betydelsefullaste föregångaren till I.O.G.T., som grundades i staten New York 1851.

Elis Essegård. Foto i privat ägo.

Den första kända europeiska nykterhetsföreningen bildades på New Ross på Irland 1829, och 1830 bildades i Stockholm en kortlivad måttlighetsförening med ingen mindre än J.O. Wallin som ordförande. Samma år, alltså sex år innan Peter Wieselgren stiftade sin berömda nykterhetsförening i Västerstad och sju år före uppkomsten av Svenska Nykterhetssällskapet,

där Oskar I var medlem, tog man itu med alkoholproblemet i Vilhelmina.

Initiativtagare till denna som så många andra kulturella ansträngningar var kyrkoherden P.O. Grönlund, vilken som folkuppfostrare och andlig livgivare för sina sockenbor gjort sig förtjänt av ett äreminne här i Vilhelmina.

Han berättar själv på följande sätt i sockenstämmoprotokollet för den 26 juni 1830:

”Som det flera gånger vid bröllop förefallit bullersamma uppträden med svordomar och okristliga utlåtelse, vartill ingen annan orsak varit än brännvinsens omåttliga bruk, så, ehuru var och en borde se, huru syndigt och skadligt det är, att genom överflödigt supande sätta sig ur stånd att ega sig själv och sitt samvete, och därigenom hava den kraftigaste varning för en sådan last, isynnerhet vid bröllop och dylika tillfällen, då en mängd barn och oförfaren ungdom vanligen även äro tillstädes, och av de äldres förhållande och exempel så lätt förledas, mången likväl icke synes hava nog valde över sig själv i denna del, uppmanade undertecknad församling, att, till förekommande av oordningar vid bröllop och dessas skadliga inflytande på det uppväxande släktet, vidtaga någon lämplig författning och föreslog följande:

1:mo att var och en, som håller bröllop, eller gästbud, må förpliktas, att icke framsätta brännvin till vars och ens nyttjande efter behag: utan genom pålitliga värdar till måttlighet med detta slag undfäna sina gäster samt i allmänhet vara angelägen därom, att ingen bliver oskicklig vid vite av 10 Rdr Bco, då det kan bevisas att någon genom hans eller hans värdars onyttiga traktering blivit överlastad;

2:o att då i samkväm, bröllop eller gästbud någon finnes överlastad eller trätsam oljudig eller på annat sätt ohövlighet och oanständig, vare han bjuden eller objuden gäst, genast tillsäga densamme att avlägsna sig och i händelse av motvilja honom på tjänligt sätt låta bortskaffa, även vid vite av 10 Rdr Bco,

enär detta genom försumlighet i tillsyn eller underlåtenhet ej sker.”

Sockenstämman biföll förslaget, anslog hälften av bötessumman till angivaren och anhöll om länstyrelsens fastställelse av beslutet.

Grönlund startade alltså sin nykterhetskampanj på måttlighetslinjen, vilket f.ö. var vanligt i nykterhetsrörelsens början. Han liksom andra gjorde snart den erfarenheten, att den linjen inte ledde till det avsedda målet.

Enligt den av pastor förda statistiken steg antalet icke självförsörjande hushåll i Vilhelmina – de hade före 1825 betecknats fattige och utfattige – från 62 år 1830 till 130 år 1835. Missväxt torde ha varit huvudorsaken därtill, men brännvinet hade säkert också bidragit till den sorgliga utvecklingen. I varje fall ansåg Grönlund det, och den 2 mars 1833 – nykterhetsrörelsens födelsedag här i Vilhelmina – tog han steget fullt ut, i det han, som det står i protokollet ”till motverkande av dryckenskapslasten, som ansågs även i denna socken ha orsakat många obestånd” på sockenstämman bildade en nykterhetsförening av personer, som förband sig till total avhållsamhet. De första medlemmarna var bönderna Erik Ersson, Laxbäcken, Hans Hansson och Jonas Persson, Skansholm, samt Per Danielsson i Tresunda, som det då hette. Kyrkoherde Grönlund och dessa fyra vilhelminabönder var alltså tre år före Wieselgren och hans ”Västerstads byamän”.

Men det var inte bara framåtanda i det gamla Vilhelmina. Fylleriet fortsatte, och den 25 december 1838 ansåg sig sockenstämman böra ingripa igen. Den utsåg då Fredrik Andersson i Nästansjö och Markus Ersson i Råsele att på kyrkplatsen föregå andra i ”nyktert, tyst och stilla uppförande” samt att till länsman ange personer, som övade ”svordom, fylleri, krögeri, rop, trätör och slagsmål m.m.” Gamla personer klagade över att deras nattvila stördes av ungdomens stöj och druckna personers onödiga besök i andras kyrkstugor.

Den 30 mars 1839 bestämde sockenstämman därför, att ingen skulle få i onödan vara ute på kyrkplatsen eller besöka andras kyrkstugor efter kl 10 på kvällen; överträdelse skulle bestraffas.

Den gode Grönlund hade inte alla gånger så lätt att få sina församlingsbor med sig på sina nymodigheter. I sockenstämmoprotokollet för den 28 september 1839 har han antecknat, att 1833 års beslut om nykterhetsförening inte haft "någon synnerlig verkan". Men han gav sig inte i första taget utan föreslog nu, att "absolut nykterhetsförening" ånyo skulle bildas samt att förbud helt eller delvis skulle vid vite stadgas mot inköp och införsel av brännvin, konjak, rom och arrak.

Men socknemännen var betänksamma. Nog kände de väl, att anden kunde vara villig, men se köttet ... Så här står det i protokollet: "Församlingen inseende vikten av förenämnda förslag ... ville dock, vad det beträffar att ingå uti absolut nykterhets förening, anse nödigt, att icke brådskynda till en sak, som de lätt kunde komma att överträda, var och en likväl uppmuntrad och manad att taga saken i övervägande och nu eller framdeles ingå i absolut Nyckterhets förening". Vid 10 Rdr vite förbjöds i socknen köpa eller införa ovannämnda drycker, dock skulle protokollet justeras "en folkrikare helg på det att var och en må äga tillfälle att göra de rättelser och tillägg uti det fattade beslut, som finnes nödiga" – så förnämlig demokrati kunde man praktisera i Vilhelmina år 1839, med omdömesmogna, ansvarsställande mäns frivilliga avstående från hoppande majoriteter och kommunalpolitiska kupper.

Betänksamheten var tydligen välgrundad, ty redan den 30 november samma år ändrades det s. k. nykterhetsbeslutet av den 28 september så, att den som höll bröllop, skulle äga rätt att skaffa sig två ankare brännvin [ett ankare = 39,25 liter; Bo Johanssons anm.]; f.ö. skulle allt anskaffande av starka drycker av de fyra nämnda slagen vara vid ett vite av 10 Rdr Bco förbjudet.

I stämmoprotokoll och kyrkoherdes ämbetsberättelser återkommer man sedan under hela 1800-talet och ett stycke förbi sekelskiftet gång på gång till nykterhetsfrågan. Handlarna på platsen sålde vin, öl och eau de cologne vid kyrkhelgerna och i stämmoprotokollet den 3 december 1893 framhålles, att däri-genom avsevärda skadeverkningar uppstått. Den 26 december 1894 beslöt kyrkostämman förbjuda dessa varors försäljning på kyrkplatsen från kl 12 dagen före till kl 12 dagen efter varje helgdag, vilket beslut fastställdes av länstyrelsen. Kyrkoherde Dahlstedt konstaterar i sin ämbetsberättelse den 28 september 1897, att dryckenskapslasten under senare år märkbart stävjats och anger nämnda beslut som orsak därtill.

Det privata vinstintresset kommer ibland till uttryck i de gamla protokollen. Kyrkostämmoprotokollet den 19 november 1905 omtalar, att bryggaren Karlsson i Åsele hade sökt rätt att från bryggeriets hus i Vilhelmina få till avhämtning försälja öl och porter. Öltappare Axel Olsson yrkade bifall till ansökningen. Alla andra talare yrkade avslag, av bl.a. skäl det, att "öltappningsaffären i kyrkbyn under de år den ägt rum i hög grad befrämjat dryckenskap och ett tygellöst liv särskilt vid helger och under flottningstider" och "att dessa olägenheter skulle sannolikt ännu mera tilltaga, om försäljning av öl och porter finge ske av huru litet kvantum som helst". Öltapparen Axel Olsson begärde votering. Voteringsresultatet blev 5 611 fyrkar för avslag, 57 fyrkar för bifall – man får väl anta, att de 57 fyrkarna till större delen tillhörde öltapparen.

Men vid den tiden hade kyrkoherde Dahlstedt ännu en gång, i sin ämbetsberättelse den 25 juni 1903, konstaterat, att dryckenskapen hade avtagit. Därtill hade, säger han, nykterhetsföreningarna, som mycket intresserade ungdomen, kraftigt bidragit. Det var den nya tidens nykterhetsrörelse, främst representerad av logen nr 2891 Vilhelmina fäste av I.O.G.T., vars charter daterades den 18 mars 1901.

Ljus över landet – det var nykterhetsföreningarna och deras

studiecirklar. De blev den moderna svenska demokratin både småskolor och universitet. I hela vårt land, så ock här i Vilhelmina.

”Så samlas vi ånyo här till ädel kamp och strid.” Många visor har fötts och dött, sedan den sängen ägde nyhetens friskhet. Men alltjämt samlas vi till strid – till kamp för massornas erövring av de andliga kulturvärdena, och vi tror att den kampen är ädel. Fronterna är många, ingen av oss kan bevaka alla avsnitten, vi kan bara kämpa, var och en, där vi är ställda. Kämpa förresten – det låter nästan för högtidligt: oftast känns det bara jobbigt, motigt, smutsigt och trist. De glada kampsignalerna hör vi sällan. Och Överbefälhavaren har vi aldrig sett. Men någon gång borde vi kunna blicka utefter fronten och se, att vi inte är alldeles övergivna, att vi inte är ensamma, att vi har andliga släktingar, ofta där vi inte anar dem, ibland t.o.m. där vi tycker oss se fiender. Det är främst därför Hembygdsdagarna är till – ja, så var det faktiskt menat.

Och än idag gör logen Vilhelmina fäste skäl för sitt namn. Än idag är den ett fäste, visst inte bara för sina medlemmar utan för varje fortbildningsarbetare i detta samhälle – ja, underligt nog verkar den vara det enda verkligt säkra och pålitliga fästet; i varje fall har skrivaren för sin del just i denna organisation funnit den generösaste förståelsen för folkliga kultursträvanden.

Vilket härmed icke utan förundran men med största tacksamhet offentligen erkännes och betygas.

Elis Essegård

Not

- 1 Artikel och bild publiceras med benäget tillstånd av Essegårds barn. Artikeln trycktes i ett annonshäfte som gick till alla hushåll i Vilhelmina sommaren 1954 och återges här i det skick som den trycktes. Häftet hade titeln ”Hembygdsdagarna i Vilhelmina. Trettonde året. 1954. 10–11 juli”.

PER TINGBRAND

Skule – Höga Kustens rövarkula

Del II

I augusti 1828 färdades den tyske baronen Daniel von Hogguér i resvagn i nordlig riktning genom Ångermanland. I motsats till sina franska följeslagare, en greve Trenet och en baron B, om vilka bägge senare vi saknar närmare kännedom, talade den storvuxne och skäggige von Hogguér svenska sedan sin tid som ryttmästare vid ett svenskt kavalleriregemente. 13 år senare utgav von Hogguér i Berlin en reseskildring under titeln *Reise nach Lappland und dem nördlichen Schweden vom Major Freiherr von Hogguér*, först 1928 översatt till svenska och kommenterad av Harry Blomberg under titeln *Vildmarksliv i Lappland för hundra år sedan*. Ur sistnämnda bok har följande hämtats.

För att vid dagsljus komma till Skåreberg, som vi hade hört så mycket talas om, fortsatte vi vår resa fortast möjligt. Skåreberg är en väldig, över femhundra fot hög klippa, som ligger alldeles intill vägen mellan Docksta och Spjute. Ungefär på halva höjden finns en öppning genom vilken man helt bekvämt kan komma till ett långt och rymligt galleri och därifrån till en stor grotta, från vilken åter en mängd gångar genomkorsa hela klippan. Det är självklart att allesammans äro byggda av tomtar och féer, som ännu bo där och inte så sällan spela dem fula spratt, som äro oförskömmade nog att betvivla deras

existens. Naturligtvis tvivlade inte vi därpå utan trodde fullkomligt alla de historier och sagor, som vår förare berättade för oss, men så lämnade också andarna, spökerna och tomtarna oss i fred.¹

Innan vi lämnar denna beryktade klippa, är det kanske inte utan intresse att berätta, hur de inre gångarna enligt folktron uppkommit. I Jämtland bodde en elak jätte, som hette Ule Svartskägg. Han var så ful, så grym och ingav hela landet en sådan skräck, att han inte kunde finna någon flicka, som hade mod att gifta sig med honom. Sedan han friat till många och fått nej av dem alla, blev Ule rasande och svor, att han skulle skaffa sig en hustru, om han också skulle bli tvungen att taga henne med våld. I hans närhet bodde en gammal jarl med sin enda dotter Sighilda, den skönaste jungfru i hela Jämtland. En natt stormade jätten jarlens slott, dödade honom, rövade alla hans skatter och bortförde Sighilda, som han gjorde till sin hustru. Efter nio månader födde hon en son; men då jätten såg, att barnet ej var större än ett vanligt människobarn, snarare mindre, så dödade han det i ursinne. Icke långt därefter befann sig Sighilda åter i välsignat tillstånd och grämde sig mycket däröver, emedan hon visste, att Ule ånyo skulle döda barnet, om det var lika litet som det förra. Nu hade Sighilda en tjänsteflicka, som hon anförtrodde sig åt och bad om hjälp. De kommo överens om, att Sighilda skulle dölja sitt tillstånd och sin nedkomst och överlämna barnet till tjänsteflickan, som skulle låta gömma det på ett säkert ställe. Tjänsteflickan hade en broder, som var dvärg och trollkarl, han var Ules värste fiende och bodde i Skåreberg. Till denne förde flickan sin matmoders nyfödda barn. Detta skedde sex gånger; Sighilda kunde alltid dölja sitt tillstånd och födde sex gossar, som alla buros till Skåreberg och uppfostrades där. Då de alla blivit vuxna, kunde modern icke längre motstå sin längtan att se sina barn och man kom överens om att den äldste sonen på

natten skulle smyga sig in i slottet för att träffa sin mor. Detta skedde också, men just då mor och son hjärtligt omfamnade varandra, kom Ule och dödade den unge mannen, som han trodde var hustruns älskare, och spärrade in Sighilda. Då den äldste brodern icke kom tillbaka, sökte den näst äldste efter honom. Han närmade sig jättens slott, men blev överraskad och ihjälslagen av honom. Så gick det fem bröder. Då trollkarlen erfor detta, inväntade han den stund, då Ule skulle bege sig på jakt, förvandlade sig till en björn och lät jätten förfölja sig till Skåreberg. Där försvann björnen i en håla och Ule sprang efter för att döda honom. Detta hade den yngste sonen väntat på. Framför öppningen rullade han en väldig sten, som trollkarlen, vilken återtagit sin rätta gestalt, förseglade. Där-efter dömdes jätten att i hundra år vara fången i klyftan. Sonen befriade Sighilda, gifte sig med en vacker jarladotter och blev stamfader till en släkt, som länge härskade i Jämtland. Men alla grottor, gångar och gallerier, som man ser i Skåreberg, har Ule grävt under sin fångenskap vid sina försök att finna en väg ut ur berget.

Den höga klippan Skåreberg skulle ligga intill vägen mellan Docksta och Spjute och det är tydligt att von Hogguér avsåg just Skuleberget. Att döma av den fantasifulla beskrivningen av grottan vill det emellertid synas som om sällskapet nöjde sig med att beskåda densamma från bergets fot, medan de lyssnade till vägvisarens berättelser om den.

Sommaren 1836 reste den franske baronen Prosper Sibuet norrut förbi Skuleberget i sällskap med baron Camille de Chateaubourg och vicomte Adalbert de Beaumont. Reseskildringen *Voyage dans la prèsqu'île Scandinave et au Cap Nord* publicerades 1848 av Sibuet i Paris som första del i en planerad men aldrig fullbordad serie av tre volymer.

Om "Le Mont Skulaberg" skrev den franske baronen i svensk översättning från det franska originalet:

I Askja, där jag bytte hästar, närmade vi oss kusten, som vi hade lämnat sedan några mil. Bortom denna skjutsstation höjer sig kullarna och man möter avsevärda berg, varav några är mer än 300 meter ovan havets nivå. Vi lade särskilt märke till Skulaberget, vars tvärbranta sidor reser sig nästan lodrätt till vänster om vägen och erbjuder en bister och vild anblick. Detta bergs pittoreska form är väl känd av sjöfarande och tjänar ofta att vägleda dem över dessa med skär beströdda farvatten.

En svag sluttning leder sedan till Docksta posthus, beläget på en upphöjd kulle, varifrån man åtnjuter en superb utsikt. Längre bort är marken ytterligt kuperad och bergen förökar sig; vägen löper runt dem och slingrar sig ormligt i mitten av trånga dalar under det att den går längs sjöar eller sumpiga skogar.²

Överintendenten vid hovet Fritz von Dardel (1817–1901) åtföljde som adjutant kronprins Karl – den blivande Karl XV – på dennes resa till Norrland under sommaren 1858. På uppresan kom sällskapet i slutet av juli till Skuleberget, varom adjutanten skrev följande minnesanteckningar.

I Ångermanland bestegs Skuluberget, en ganska vådlig färd uppför branta klippor, hvarvid man äfven nödgades begagna stegar. Civilministern, som sökt afböja företaget, stannade nedanför. Utsikten är vidtomfattande men saknar Norges pittoreska prägel.

I Svenska Familj-Journalen 1871 skrev K.O. Ekström under signaturen "Gubben Noach" följande om Skuleberget.

Bland de många betydliga bergshöjder som pryda Ångermanland, intager, genom sina djerfva formationer och de många folksägner, som anknyta sig till det sam-

ma, Skuluberget, beläget norr om Hernösand och ej långt från den vackra Ullångersfjärden, ett framstående rum. Dess skrofliga, nästan alldeles nakna vägg stupar lodrätt, och tätt vid dess fot slingrar sig allmänna kustvägen, från hvilken hafvet då och då framskymtar genom den högresta furuskogen.

Här stannar ovilkorligen den resande ett ögonblick, för att, beundrande, betrakta denne väldige stenjätte, som dyster och allvarlig, höjer sin grånade hjessa mot skyn, nästan hotande att nedfalla öfver och krossa den vägfarande.³

Därefter övergick Ekström till att återge sängen om den raske ynglingen Peter i Skulu, som förälskat sig i vackra Anna i Spjute. Starkt förkortat hade ynglingen i flera dagar jagat en stor björn, som under jakten sökt sig upp på Skulebergets topp och slutligen "med några djerfva språng" funnit sin tillflykt i den grotta, som öppnade sig nedanför bergstoppen. Peter avbröt jakten men då han berättade om sin otur inför föräldrarna och Annas far, som kommit till Skulu för att avstyra Peters frieri, sade flickans far hånfullt, att om han kunde "taga den björnen, då skall Du få min Anna". Påföljande morgon inträffade enligt sängen följande.

Åter stod han på bergsplatån och åter bäfvade han för den ögonskenliga lifsfara, som hotade honom. Tanken på Anna stålsatte i hast hans nerver och han började med lugn besinning sitt nedstigande till grottan. Hans gamle, bepröfvade stöfvare vågade dock icke följa sin husbonde på denna svindlande färd, utan stannade, högt tjutande, på bergstoppen.

Med öfvermenskliga ansträngningar lyckades Peter behålla fotfäste. Från afsats till afsats gick så småningom hans färd mot målet. Nu var han framme! Varma känslor

af jubel och tacksamhet genombäfvade honom. Derinne i grottan kunde han urskilja björnen, som nu reste sig och ursinnig kom honom till mötes. I ögonblicket hade Peter sitt lod i ordning. Skogens konung var icke två steg ifrån honom, då skottet brann, riktadt, så godt skymningen tillät, rakt åt hjertat. Grottans ekon upprepade i brakan-de, afbrutna ljud den knall, skottet åstadkommit. Genom den blåa, vaggande krutröken kunde Peter se, att nalle fallit och nu låg rosslande vid hans fötter. Peter lutade sig ned öfver den fallne. Ett 'Gud ske lof!' smög sig öfver hans läppar. [...] Medan Peter ännu stod på sin plats [...] i segerdrucken glädje [...] reste sig björnen i af vrede och smärta samlad kraft, på två fötter gående lös på sin fiende.

[---]. Att här ladda om och gifva björnen ännu ett skott, var icke tänkbart, då denne redan utsträckt sina ramar för att gripa den oförvägne. Högt öfver sitt hufvud hörde han väl sin trogne stöfvars ursinniga skall, men detta erinrade honom blott om, huru ojemn den stundande striden skulle blifva, då all hjälp var omöjlig att påräkna. Han fattade emellertid sitt beslut, höjde sin tunga lodbössa och lät den med förtviflans kraft falla på björnens hufvud. Men denne slängde med ett enda slag af sin väldiga ram geväret ur Peters hand, och den domnade armen föll för en sekund till sidan. En vild fasansfull brottning uppstod.

Under denna egendomliga strid på lif och död hade de båda kämparne så småningom närmat sig grottans öppning. De hängde redan öfver det gapande djupet. Peter gjorde en förtviflad ansträngning att komma ur sin motståndares hårda omfamning, men förgäfves; – nästa ögonblick störtade båda utföre... Det svartnade för den eljest så modige jägarens ögon, och han förlorade sansen.⁴

Som säkert alla förstått slutade sägnen lyckligt. Peter återfanns nedanför berget tillsammans med en död björn och "ett år derefter var den fagra Anna Peters hustru".

Av tidigare nämnde von Dardels uppgifter om den blivande Karl XV:s besök vid Skuleberget 1858 kan man få den uppfattning att kronprinsen verkligen klättrade upp till grottan. Det är dock tveksamt om detta är med sanningen överensstämmande. I sin beskrivning av Vibyggerå socken skrev nämligen lantmätaren och norrlandsskildraren Daniel Åslund (1826-85) tio år senare följande i en topografisk-ekonomisk översikt.

Af socknens många berg är Skuleberget det högsta. Under dess brantaste yta växer det i orten sällsynta trädslaget oxel; och på en anseelig höjd från dess fot finnes i bergväggen en högst egendomlig urhålkning, känd under namn af "Grottan i Skuleberget", hvarom uppgifves att den håller 30 fot i längd, 18 i bredd och 6 fot i höjd; att golfvet docerar något inåt berget; att väggarne äro i det närmaste lodräta och taket någorlunda parallellt med golfvet. Framför öppningen äro några löfbuskar uppväxta, nära nog skylande densamma från landsvägen, liksom ville de för nutiden dölja stället för de hemska minnen, som med denna grotta äro förenade. Det lärer nemligen vara utom allt tvifvel att hon i äldre tider varit ett fruktadt tillhåll för stråtröfvare. Dock har denna grotta äfven haft några mycket förnäma besök. Så berättas det att Carl XI på sin resa till Torneå varit upp att bese henne, likasom vid 1858 års eriksgata genom Norrland konung Carl XV, som kronprins, ämnade företaga samma vådliga besök, hvilket likväl af hans svit, ehuru med möda, afböjdes.⁵

Folklivsskildraren i Norrland par préférence, Johan Nord-

lander (1853–1934), tog med bl.a. följande sägen i sin 1896 utgivna *Norrländska samlingar 1:5*.

Skulskogen säges hafva namn efter byn Skule ytterst i Nätra s:n. På skogen ligger Skulberget, som är bekant såsom gräns mellan norra och södra Ängml. och för den där befintliga grottan. Denna skall vara nästan midt i berget, och för att komma där in behöfves en stege med 15 pinnar. Ingången uppgifves vara 7 fot hög. Där bodde rövare, och folket i nejden var mycket förskräckt för dem. En klipsk bonde från Bergs by beslöt att göra ett försök att gripa dem. Helt fredligt gick han till berget och höll sig nedanför grottan. Rövvarne märkte honom och tyckte af hans beteende att han visst komme i vänliga afsikter. De frågade, hvad han ville. Jo, han hade så mycket att tala om för dem, om de blott ville låta honom vara tillsammans med dem. Han blef upptagen och sade dem, att folket då hade sina får på Mjältön i hafvet, och där kunde de lätt göra sig en god fångst. Han skulle visa dem vägen. De följde hans råd och rodde till ön. När de kommo fram, erbjöd han sig att stanna i båten och vakta honom, medan de andre på ön toge fast fåren. De lydde honom äfven nu och gingo in på ön. Men när de väl voro ur synhåll, var det bonden, som ej var sen att ro sin väg. Nu voro de fruktade rövvarne så illa fast, men i trakten rådde stor glädje. Folk samlade sig i mängd och anföll dem. Af dem dödades fyra, och tre dränkte sig. Detta var rövvarnes slut.⁶

Enligt vissa varianter och utfyllnader av samma sägen skulle bonden i Bergs by ha varit en nolaskogsare, som gift in sig i en av byns släkter men blivit illa sedd av byborna i övrigt. Han skulle därför ha lockat Skulerövarna ut till Mjältön för att bli bättre ansedd bland dem. När rövarna lämnade Skuleber-

get, lämnade de sin kocka kvar att vakta hoprövade pengar och samlade skatter. Bonden låtsades ramla och vricka foten och kunde på så sätt vid framkomsten till Mjältön utverka att han fick stanna vid båten. Två rövare stannade dock också kvar vid båten men när några får kom ut ur skogen försökte de fånga dessa. Vips stötte bonden ut båten och rodde hem till Bergs by. Av dem, som inte slogs ihjäl av den uppståndade allmogen, skall återstoden ha hoppat i havet från Aspudden på Mjältön men drunknat på grund av bristande simkunnighet. När byborna sedan drog till Skuleberget för att lägga beslag på den beryktade skatten, så fann de hålan tom. Kockan hade anat oråd och försvunnit med densamma, som därefter sägs vara gömd på annan plats i samma berg.

I folktron har otaliga sägner vävts kring gömda skatter i Skuleberget och dess grottor. En sådan handlar om kyrktjuven, som stulit kyrksilver och sammanträffar med den tjänstvillige Tjuv-Anton Mo. Denne visar vägen till en grotta i Skuleberget, som är en annan grotta än Kungsgrottan. I denna göms allt stulet gods. När kyrktjuven nästa sommar kommer tillbaka till Skuleberget för att enligt avtal träffa Tjuv-Anton infinner sig denne inte, varefter kyrktjuven förgäves söker finna den grotta, vari han gömt kyrksilvret. Olika versioner utpekar Tjuv-Anton som ömsom Hin Håle själv ömsom ett bergsrå.⁷

Journalisten och författaren Olof Högberg (1855–1932), som verkade i Härnösand och Sundsvall åren 1896–1905, behandlade i sin på folkloristiskt material rika, brett målande krönika *Den stora vreden* västernorrländska förhållanden vid tiden för Stora nordiska kriget 1700–21. Därvid beskrev han också rövarena på Skuleberget som "det värsta tjyvpäck en kan tänka sig och de styggaste trullekarlar på köpet".

I Högbergs tappning anslöt sig en tid till bandet en försupen och förlupen "latinlärd", som blev rövarnas "egen präst" och organiserade ett slags tionde, som ortsbefolkningen skulle

betala för att få leva i fred för stigmännen. I ett digert avsnitt benämnt "Skulfolkets saga" i andra delen av trilogin *Den stora vreden* inleder författaren sin beskrivning av de fredlösa i Skuleberget på följande sätt.

Öfver de många toppraderna på den ångermanländska Nolaskogen mellan Vibyggerå och Nätra socknar höjde sig Skulberget som en brant och skroflig massa, synbart hotande att störta ned öfver den, som for kustlandsvägen vid dess fot, och uppbar ofvan många skrefsprång, där sällsynta växter trifiedes väl i solgasset, en vanryktad håla, hvilken om dagarne gapade svart utåt Bottenhafvet, om nätterna sken eld som ett annat skrömtevarsel högt till väders uppi mörkret.

Den otillgängliga hålan, dit man styckevis måste klifva upp efter stegar, tjänstgjorde genom tiderna som hufvudnästet för ett vida förgrenadt band, som af omnejdens folk mutades med en "tionde". Tidsals tog bandet ock af vägfarande en "tull" för häst och karl och lass på anfordran genom en ödmjuk, men välförstådd tiggARBön af en "tullkona", som kröp fram ur ett stuguruckel invid vägen. Landets fogde lär hafva hört till dem, som erlade tullen utan knot.⁸

Eftersom Högberg rimligen själv måste ha besökt grottan, innan han skrev sin berömda trilogi är det av intresse att se hur han skildrade denna.

En vårkväll skådade med skymningsljus in genom det vida gapet till hålan, ett snedsluttande hvalf, liksom dannadt genom utsprängning af ett kilstycke, rätvinkligt i nedre hörnet till vänster, skarpkantigt i det öfre, uppåt kullrigt, nedåt plant, inåt med rundad egg åt höger.

Längst inne på en stenbänk i halfrundel satt jämte

gamle "husfadern" det hemmavarande packet framför stockelden, som lågade midt på kulans bottenmo af rullsten och skärfvor, och åsåg i dystert rufvande tankar, huru kockmodern, en gammal häxa, armades att få den magra kvällsgröten kokad i allt besvär för hettan och röken, som steg upp mot hålans hvalf och rann ut i det fria.

Berättelsen om Skulfolket slutar i Högbergs version med att de fredlösa med sina lodbössor omkring 1713 skall ha hjälpt ett allmogeuppåd att stoppa ett norskt infall över rikets västra gräns. Författaren säger i sin inledning till första delen, att han byggt sina berättelser på muntliga sägner och minnestraditioner och tryckt material "i äldre tidningsårgångar". Eftersom det är uppenbart, att han i sin brett målade skröna nyttjade ett avsevärt mått av "licentia poetica", avstår jag här från att redovisa mera ur hans berättelser om Skulebergets rövare.

I *Svenska Turistföreningens Årsskrift* för 1889 redovisade signaturen "Hj." dessa rader:

Skulberget – kanske det vackraste af alla kustberg i Norrland med en storartad utsigt så väl utåt hafvet med sina synnerligen karakteristiska vikar som inåt land. På bergets ena sida finnes en rätt märkvärdig grotta.⁹

I samma årsskrift berättade tio år senare C. Lemchen följande:

[...] kryssade vi mot Vibyggerå. Inloppet till denna vik företer sannolikt den mest storslagna natur, som någon svensk skärgård har att uppvisa. På båda sidorna begränsas viken af äfven för denna trakt ovanligt höga berg, som på högra sidan äro mycket egendomligt formade. I fonden ligger Skuleberget med sin nära 300 me-

ter höga, nästan lodräta bergvägg, och söder om viken ligger det föga lägre, men dock mindre måleriska Mjellomsberget. Sedan vi fått en passande ankarplats, klättrade vi upp till prästgården och besågo den gamla intressanta ödekyrkan. [- - -]. Så fingo vi skjuts till foten af Skuleberget och beundrade det och dess grottor nedifrån, eftersom tiden icke tillät oss att göra det uppifrån; [- - -]. Då vi vände åter, gick solen ned öfver bergen, på hvilkas sluttningar korna, på väg till bys, syntes som små prickar och klingade med sina klockor, äfven de på sitt sätt minnande om att vi befunno oss i ett storslaget berglandskap.¹⁰

I STF:s Årsskrift 1914 skrev Per Stolpe artikeln "Från Ångermanlands kusttrakter och deras sydberg". Författaren beskriver inlevelsefullt en ångbåtsfärd söderut från Örnsköldsvik genom skärgården in i Dockstaviken,

vid hvars innersta vrå ligger Docksta gamla hemtrevliga gästgifvaregård helt nära Vibyggerå kyrka. På bägge sidor om farleden upptorna sig väldiga bergmassor, som i den nedgående solen lysa med de praktfullaste färger. Ståtligast ter sig kanske det vulkanliknande Värnsberget, som höjer sin hjässa 265 meter öfver hafvet vid dess fot – detta är den största höjd, som något berg invid Sveriges kuster uppnår. Men långt ryktbarare är Skuleberget, som litet längre från kusten bildar ett tvärbrant stup på 252 meter. Detta berg utgör det mest framträdande partiet i den stora, ödsliga skogsmark, Skuleskogen, som sedan äldre tider delat Ångermanland i landet "nordanskogs" och "sunnan"- eller "frammanskogs". Dess tvärbranta vägg "med sin rysansvärda höjd hotande att falla öfver en", såsom en gammal landskapsbeskrifning uttrycker sig, reser sig omedelbart invid stora kustlandsvägen, och

det är därför mindre underligt att berget fått mottaga besök af åtskilliga storheter, t.ex. Karl XI, Linné, Karl XV, förutom alla dylika af lägre ordning. För nutidens geologer är berget välkändt, sedan man funnit att den landsänkning, som norra Europa undergick vid istidens slut, var större här än annorstädes; på den tiden nådde hafvet nästan ända upp till Skulebergets topp. Ur växtgeografisk synpunkt är berget intressant genom den mängd relikter, som träffas vid foten af den väldiga tvärbranten. Här växa nämligen lönn, lind, hassel, blåsippa, stora blåklockan, fetknopp och en hel del andra värmefordrande växter, gynnade af den solvärme, som magasineras i den väldiga bergklumpens branta sida. Den utsikt, som erbjuder sig från dess topp, hör säkert till de ståtligaste i vårt land.¹¹

I 1927 års utgåva av samma årsskrift hade signaturen "E. S-n" följande att förtälja om förbättringar av stigen upp till grottans mynning.

Den förr synnerligen svåra uppfartsvägen till den s.k. Kungsgrottan å Skuleberget i Vibyggerå, Ångermanland, liksom vägen upp till bergets topp har under år 1926 blivit i hög grad förbättrad. Fabrikör J. Elfving, Örnsköldsvik, har nämligen på egen bekostnad låtit uppsätta stegar och kedjor av järn å ställen, som förut varit riskabla att passera. Järnsprintar, tjänstgörande som trappsteg, ha på en del ställen även infällts i berget.

Ur geologisk synpunkt äger Skuleberget stort intresse, då man här funnit gränsen för havets maximiläge efter istiden. För botanisten erbjuder berget ej mindre intresse. Det är ett av dessa rika "sydberg" i Ångermanland, vilka genom sitt mot söder exponerade läge och sin goda jordmån utgöra skyddade lokaler för ett stort antal sydliga,

värmeälskande träd och växter, ej annorstädes anträffade i landskapet än just på dessa särskilt gynnade platser. Nedanför Skuleberget anträffas sålunda en reliktförekomst bestående av bl.a. alm, hassel, lind, lönn, olvon, måbär och try m.fl. träd. Linden har här sin nordligaste kända växtplats i vårt land. Vid bergets fot finnes dessutom ett antal inom landskapet sällsynta örter, vilkas bestånd det bör vara envar angeläget att bevara. Önskvärt vore att berget med dess grotta och intressanta växtvärld fridlystes.¹²

Författaren Sigfrid Siwertz (1882–1970), pappa till den klassiska seglarskildringen *Mälarpirater* (1911) och en av de aderton i Svenska Akademien från 1932, seglade sommaren 1941 i de ångermanländska fjärdarna.¹³ Han lade till vid Docksta nedanför Skuleberget och skrev, att "man får lätt ett slags domning i benen vid långsegling i en liten båt och vi beslöt att för hälsans skull kliva upp på toppen".¹⁴

Skönlitterärt har Skuleskogen och Skuleberget figurerat i författarinnan och akademiledamoten Kerstin Ekmans *Rövarna i Skuleskogen* från 1988. En med breda och djärva penseldrag upplagd skröna om Skord, som börjar livet som ett skogstroll för att under fem seklers jordevandring efterhand alltmera anta en människas skepnad. Skord kommer från just Skuleskogen och under sin långa vandring genom livet dras han obevekligen alltid tillbaka till denna skog.

I sitt författarskap har Kerstin Ekman visat flera prov på en säregen förmåga att genom lyhörd prosa förmedla naturens hotfullt ruvande stämningar. Med författarinnans välvilligt lämnade tillstånd citerar jag här två ur sitt sammanhang lösräckta passager, som jag tycker är väl lämpade att avrunda denna exposé av människosläktets uppfattning om Skuleberget och Skuleskogen genom tiderna.¹⁵

De vandrade så långt som till Skuleskogen. Bodel berättade att norr om den hade Satan som bodde i underjorden satt sin svarta tumme. Det hade han gjort när han visade Jesus alla länder på en karta för att fresta honom. Norr om Skule bodde därför det värsta folket på hela jordklotet, mördare, skälmar, horkonor och illgärningsmän. Det fanns ingen led och syndig gärning under solen som de inte övat. De hade svinborst i nacken, tänder som fargaltar och de fick fradga i mun när de talade.

När barnen stod i den sista byn framför skogen kunde de se ett grovt, styggt och ohyggligt berg som reste sig över dem. Däruppe fanns det rövare med spjut sa Bodel. Och Erker hade träffat en som hade sett två sådana rövare upphängda. En hade haft hål tvärsigenom huvudet och en hade fått tänderna utslagna och båda var de dö-dare än en torkad torsk.¹⁶

Längre fram i samma bok skriver Kerstin Ekman:

Det finns ingen så vild skog som Skule. Den ligger mellan berget och havskusten, nedanför det flacka och främmande landskapet nolaskogs. På inget ställe är Bottenhavet så djupt och öarna så bergiga och höga. Havsvattnet har en kall, höstblå färg och den röda graniten lyser osläckbar under vattnets attacker mot klippstupen. Skogen växer på bergsbranter och i djupa, mörka bäckraviner. Myrarna sluttar brant och bäckarna kastar sig från fall till fall. Överallt finns rasbranter och stenfält, djupa sprickor och tunga, skarpa stenblock. Bara klarvattensjöarna är släta, men deras djup ilar i ögat.

Skogen är genomdragen av tid. Klapperstensfälten har stelnat i stenvågor, i långa bränningar av frusen tid. I myren har den susande skogen sjunkit och varje myrråk brygger jäsande tid. Här och var går den blommande

skogen in i gränsmörkret och stenvågorna med ett stråk av löv, av nattblommors doft och surret från tunnvingade insekter. I dessa stråk spelar ädla träd. Skogslind och hassel rör sina blad i en mildare vind och deras rötter sänder ut rottrådar i en annan och rikare näring än gränsskogens torftiga mylla. Det är glömd skog som blommar där, i en sparad tid.

I ett av bergen har en väldig spricka öppnat sig.¹⁷ Stenen har sjunkit eller vittrat ner och lämnat en skåra med lodräta kanter. Den är inte bredare än att man kan stå och tala med varandra tvärsöver djupet. Man ser inget liv därnere i mörkret. Där är bara skugga och sten.¹⁸

Nuvarande chefredaktören Erling Matz vid Svenska Kryssarklubbens tidskrift *På Kryss* skrev i sin bok *Den hemlighetsfulla kusten* från 1993 följande rader:

I dag är Skuleberget enda platsen i Sverige där bergsbestigning kan utövas också av en måttligt modig medel-svensson. Här finns 'klätterstig' med stålvarer och ett hundratal bergsöglor. Hjälms, sele och säkerhetslina kan hyras på plats. Men inte heller i dag, trots hjälpmedlen, är det något för folk med svindel. Det är mycket brant på sina ställen och räddhågsna bör ta linbanan som går strax intill.

Skuleberget och Skuleskogen har alltid skrämmt och fascinerat resenärer på väg norrut. Europavägen stryker strax intill både berg och skog.¹⁹

I min barndom bodde jag i Timrå i Medelpad. Jämte mina yngre syskon Olof och Maria brukade jag varje sommar skickas "som ystra kalvar på grönbete" till våra älskade morföräldrar Anna och Algot Öberg i Högen, en kustby i Grund-sunda socken i norra Ångermanland.²⁰ På 1940-talet, då jag

Artikelförfattaren som ung gymnasist vid Kungsgrottan i Skuleberget 1956. Foto: Bertel Österdahl.

fick åka ensam, tog det en hel dag att åka i en dieselosande obekväm buss längs slingriga och knöliga grusvägar och jag vandade mig vid att betrakta Skuleberget som halvvägs. Med barnets uppspärrade ögon tittade jag varje gång vid passerandet av Skuleberget genom det lindrigt rena bussfönstret upp mot bergväggen efter svartmuskiga rövare i grottöppningen – om vilka skurkar mina morbröder mer än gärna berättade de mest hiskeliga historier för oss syskonbarn – och önskade intensivt, att jag en dag skulle få ett tillfälle att själv klättra upp till grottan.

Först sommaren 1956 fick jag under gymnasietiden tillfälle att jämte min gode vän och klasskamrat Bertel Österdahl låna min morbror Charles Fiat 500 för färd norrut till Högen i Grundsunda.²¹ På uppresan stannade vi vid Skuleberget och

klättrade upp till Kungsgrottan, varifrån Bertel tog den bild, som återfinns i denna uppsats. Sedan måste emellertid galenskapen ha flugit i oss bägge. Övermodiga i den gassande solvärmens beslöt vi att klättra vidare till toppen men inte längs den utmärkta stigen – minsann – utan längs en helt annan sträckning, som var betydligt svårare och därigenom framstod som en större utmaning. Det skulle vi inte ha gjort!

Så här långt i efterhand misstänker jag, att det nog ligger något i den gamla sägnen om de onda andarna i grottan, som gjorde den arme prästen Andreas alldeles förryckt.²² Denne hade ju i Erik Mickelsson Ströms tappning gripits "af blind själfthillit" vid tidigare besök på samma plats. Ett kort stycke senare kom vi inte längre och vad värre var, vi kunde inte heller vända om. Där stod vi som tvenne biltoga ynglingar och begrundade vår dårskap på en klipphylla. Det fick bära eller brista, på den här avsatsen kunde vi inte förbli stående, och nog var det mera riskabelt att försöka ta sig tillbaka än att fortsätta uppåt?

En stund senare stod vi lyckligt och väl med bultande hjärtan och euforiska sinnen uppe på Skulebergets glesbevuxna hjässa och kände oss som sir Edmund Hillary och sherpan Tenzing Norkay bör ha känt det, när de den 29 maj 1953 betvingade Mount Everest. Förvisso förmätet med en sådan liknelse men vi var ju bägge i ungdomens vår! En hisnande skön utsikt ut över Höga Kusten med djupt in i landet skjutande fjordar och längst i öster ett blånande Bottenhav blev vår belöning. Jag har inget minne av nerfärden men en sak är klar, nu höll vi oss noga till den utmärkta klätterleden! Så här långt i efterhand medges fuller väl att det var mycket dumdrigt gjort att avvika från leden men det förhoppningsvis numera preskriberade tilltaget bör ses som ett uttryck för ungdomligt oförstånd.

På en friluftsteater vid Skulebergets fot ges i vår tid vissa somrar bygdespelet *Häxan* från det vidskepliga tidevarv, då

häxprocesserna grasserade i vårt land.²³ Bygdespelet ger en inblick i ett mörkt sekel fyllt av vantrö. Först 1779 avskaffades dödsstraff för trolldom i svensk rättsskipning. Mera känd är dock kanske friluftsteatern för sina återkommande visfestivaler, som lockar trubadurer och åhörare från när och fjärran. Jag kan svårligen föreställa mig en mera passande inramning.

”Kärt barn har många namn”, heter det. Detta svep, fördelat på två nummer av *Oknytt*, över den roll Skuleberget och Skulegrottan spelat för bygdens eget folk och förbipasserande resenärer genom tidevarven har visat hur namnet på själva grottan växlat mellan then gamle Alles håla, Skulebergsmannens skjul, Skårebergsgrottan, Rövarhålan, Kungsgrottan och Kularn. Ju äldre jag blir desto viktigare känns det för mig att värna om det kulturarv vi en gång mottagit från föregående generationer. Måtte våra efterkommande i en alltmera stressad tillvaro finna tillräckligt med tid för att bevara de sägner, legender och traditioner, som kringgärdar det gåtfulla Skuleberget med dess grotta!

Noter

- 1 Von Hoggué 1928, 38–40.
- 2 Sibuet 1848, 168–169. Min egen översättning.
- 3 Ekström 1871, 137–138.
- 4 Ekström 1871, 137–139.
- 5 Åslund 1878, 224.
- 6 Nordlander 1990, 166.
- 7 Alvar Nordström har samlat dessa sägner, vilka återgivits i Bergström 1983, 126–129.
- 8 Högberg, del II 1906, 241–275.
- 9 STF 1889, 34.
- 10 STF 1899, 151–152.

- 11 Stolpe 1914, 280-281.
- 12 STF 1927, 309-310.
- 13 Som tonåring väcktes min håg till segling av just denna bok.
- 14 Jag har funnit citatet i Matz 1993, 209 men söker vidare efter Siwertz originalrader för att eventuellt kunna återfinna Siwertz intryck av grottan sedan han klättrat upp till den.
- 15 Brev från Kerstin Ekman 1998-10-14.
- 16 Ekman 1988, 34.
- 17 Här torde Kerstin Ekman beskriva den omkring 200 m långa, 40 m djupa och 7 m breda Slåttdalsskrevan, som är en av nationalparken Skuleskogens främsta sevärdheter.
- 18 Ekman 1988, 276.
- 19 Matz 1993, 209.
- 20 Namnet Högen åsyftade den höjd, på vilken gårdarna i byn låg. Namnet omtalat redan 1535. Grundsunda omtalades redan i början 1300-talet som eget prästgäll men omfattade då såväl hela Nordmalings som delar av Arnäs senare bildade pastorat.
- 21 Länge ville jag minnas att denna resa med Bertel längs norrlandskusten företagits under "skördepermis" i samband med vår värnpliktsjämsgöring 1957-58 vid I 14. Rätteligen företogs dock färden under sommarlovet mellan L III och L IV, de två sista årskurserna i latingymnasiet före studentexamen.
- 22 Se Tingbrand i *Oknytt* 1-2/2007, 41 och 43.
- 23 *Häxan* är skrivet av Lennart Bernadotte från Mainau. Under häxprocessernas kulmen i Ångermanland uppges för åren 1674-1675 antalet verkställda dödsstraff till hela 112!

Källor och litteratur

Arkiv

- Länsstyrelsen i Västernorrlands län, Härnösand
Skötselplan för Skuleberget, 1975:13.
Fakta om Skuleskogen, 1978:4, Härnösand 1978.

Litteratur

- Bergström, Lars, *Sällsamheter i Ångermanland*. Kristianstad 1983.
- Dardel, Fritz von, *Minnen, del I, 1833–1861*. 2:a uppl., Stockholm 1912.
- Ekman, Kerstin, *Rövarna i Skuleskogen*. Stockholm 1988.
- Ekström, K.O., Skuluberget. I *Svenska Familj-Journalen* X. 1871, 137–139. (Artikeln signerad "Gubben Noach").
- Erkner, Gunnar, *Längs Höga Kusten*. Örnsköldsvik 1984.
- Falck-Kjällqvist, Birgit, Skuleberget och Skuleskogen, två ångermanländska naturnamn. I *Namn och Bygd*. Uppsala 1985.
- Grafström, A.A., *Sverige framställt i teckningar*. 1840.
- Grapengiesser, Sten, Skule: berget, skogen och byn. I *Ångermanland – Medelpad*. Härnösand 1937, 105–118.
- Guvå, Lars, *Ångermanland*. Helsingborg 1983.
- Hildebrand, Sune (red.), *Karl XI:s almanacksanteckningar*. Stockholm 1918.
- Hogguér, Daniel von, *Reise nach Lappland und dem nördlichen Schweden*, Berlin 1841, i sammandrag översatt till svenska och kommenterad av Harry Blomberg under titeln *Vildmarksliv i Lappland för hundra år sedan*. Stockholm 1928.
- Högberg, Olof, Skulfolket saga. I del II av *Den stora vreden – nordsvenska öden ur häfd och sägen*, I–III. Stockholm 1906, 241–275.
- Johansson, Sven K-J & Simonsson, Per & Wallin, Bertil Charlie, *Skuleskogen – nationalparken i Höga Kusten*. Bjästa 1984.
- Kjerrulf, Harald, Till Ångermanland! I *Svenska Kryssarklubbens Årsskrift*. 1925:20–32.
- Lemchen, C, En turistfärd i Ångermanlands skärgård. I *Svenska Turistföreningens Årsskrift*. 1899:141–155.
- Lundqvist, Jan, Landet som stiger ur havet. I *Svenska Turistföreningens Årsskrift Ångermanland*. 1969:22–39.
- Matz, Erling, *Den hemlighetsfulla kusten: guidebok*. Utg. i samarbete med Svenska Turistföreningen i Västervik. Stockholm 1993, 208–209.
- Nordlander, Johan, *Norrländska samlingar, Första serien 1–6*. Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet 14. Umeå 1990.
- Nordström, Alvar, Skuleberget. I *Natur i Ångermanland och Medelpad*. Stockholm 1953, 272–280.
- Norell, Olle & Erkner, Gunnar, *Surströmmingskusten och landet Nolaskogs*. Stockholm 1970.
- Schubert, Friedrich Wilhelm von, *Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finnland und Ingermanland in den Jahren 1817, 1818 und 1820*, Bd II. *Reise durch das nördliche Schweden und Lappland*. Leipzig 1823; i sv. översättning med titeln *Resa genom Sverige, Norrige, Lappland, Finnland och Ingermanland, åren 1817, 1818 och 1820*, Bd 2. *Resa genom norra Sverige*

- och Lappland. Stockholm 1825.
- Sibuet, Prosper, *Voyage dans la presque île Scandinave et au Cap Nord. P.1. Suède*. Paris 1848.
- Siwertz, Sigfrid, Segling till Ångermanland. I *Den goda trätan*. Stockholm 1956, 279–289.
- E. S-n (signatur), Förbättrad uppfartsväg till Skulebergets grotta. I *Svenska Turistföreningens Årsskrift*. 1927:309–310.
- Stolpe, Per, Från Ångermanlands kusttrakter och deras sydberg. I *Svenska Turistföreningens Årsskrift*. 1914:276–288.
- Ström, Erik Mickelsson, *De Angermannia exercitium academicum*. Akademisk avhandling. Uppsala 1705; översatt av Erik Modin till svenska med titeln *Ångermanland*. Hernösand 1905.
- Tingbrand, Per, Seglats i det förflutna. I *Piteå SS Sjørulla*. 1982:112–122.
- Tingbrand, Per, Skule – Höga Kustens rövarkula. Del I. I *Oknytt 1–2/2007*, 34–58.
- Åslund, Daniel, *Beskrifning öfver Westernorrlands län*. Hernösand 1878–1880.

APPENDIX

Efter utgivningen av Oknytt nr 1–2/2007 erhöj jag i slutet av april 2007 från min tremänning Leif Grundberg – mottagare av Johan Nordlander-sällskapets pris för framstående norrländsk kulturforskning år 1995 och FD 2006 på grundval av avhandlingen *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturårsbruk i norrländska kulturmiljöer* – ett utdrag ur ett brev, som berörde Karl XI:s besök vid grottan i Skuleberget den 26 juni 1694. Under sina forskningar i annat sammanhang hade Leif Grundberg nämligen påträffat ett brev skrivet den 15 augusti 1725 från häradsskrivaren i Nora, Olof Hellström, till den märklige fornforskaren och medelpadingen assessor Eric Julius Björner.

Grundberg har välvilligt givit sitt samtycke till att också den information, som lämnas i detta brev, kommer till Johan Nordlander-sällskapets medlemmars kännedom. Kan vi således sent omsider identifiera den "bonde i trakten, som anlåtats

som vägvisare” (se Tingbrand i *Oknytt* 1–2/ 2007, 38) som Nils Olsson i Berg?

Utdrag ur brev till Eric Julius Björner från Olof Hellström den 15 augusti 1725.

(KB. Handskriftsavdelningen, sign. Ep. B 7. Brev till assessor Eric Julius Björner, nr 3.)

Ädel och högackad H^r Secreterare
högförnäma gynnare

H^r Secreterarens gunstiga skrifvelse af d. 16 förl. Novemb;, har iag haftt ähran att oppbryta och der af intaga H^r Secreter. åstundan, om monumenters och märkwärdigheters oppgifwande, som finnas utj Ångermanland, hwar om iag ifrån min hitkomst åhr 1697 sökt hoos åtskillige underrättelse; men eij någon tillförlåtel. kundskap erhållit, emedan äldre tiders händelser eij blifwit med flit opptecknade, eller berättelserne förkomne; dock wil iag hörsammast i korthet berätta, hwad iag af gemene man hört sägas, och hwad som nu för tiden för ögonen finnes.

Uti det bekanta Skuleberget i Wijbyggerå sochn, som för sin branta högd, wed den sidan till Landsvägen, tillförande är beskrifwit, synes något nedanföre högsta spetzen Ett hohl i berget, hwarom högstsäl. Kongl. Majj^t, konung Carl den XI wed des resa til Torneå åhr 1694 blev berättat, att der, effter gl. sägn skulle wara ett rum in i berget och befalte h^s Majj^t nådigst att wed återresan få der om wiss berättelse och påtog sig en Bonde wed namn Nils Olsson, som sedermera blef Sal. Prosten Mich: Ströms Präst Dragoun och då bodde utj den der

till nästbelägne byen Berg, at erfara der om wissheten, hwilken med tåg fästat opp i berg* Kullen, gaf sig dit utföre. Uti holet war wäxt en tall, den han måste borthugga, innan han slapp in, och gjorde bem^{te} bonde hoos hans sal. Maij^t den berättelse der om, at uti berget war en kammare uthuggen i fyrkant 8 á 9 al^{rs} längd och bredd, hwarföre han undfick några Ducater drickspenningar. Elliest säjjes, att i forna tider Röfware sig der uppehållit, som på lika sätt hafft sin ditgång ofwaneffter, ty på Norra eller Wästra sidan är berget långslutt och eij så brant.

[- - -]

Ädel och högacktadt Hr Secret^s
denådige T^e

O: Hellström

Nordwik d. 18 aug
A^o: 1725

* Ordet överskrivet av samma hand.

ALEXANDER JONSSON

När landshövdingen kom till byn

De norrländska landstingen – ett forum
för makthavare och ett rum för folkmakt

Från norrländska landstingsförhandlingar
på 1600-talet

Den 12 mars 1661 anlände Johan Oxenstierna, greve och släkting till den före detta rikskanslern Axel till Piteå. Syftet med hans besök var att hålla allmänt möte med allmogens företrädare från trakterna, ett så kallat landsting. Som landshövding över både Västernorrlands och Västerbottens län var han kungamaktens främste representant över ett område som sträckte sig från Gävle i söder till Torneå i norr. Församlade med honom var landstingsmännen, som kom från alla socknar i den norra delen av Västerbottens län (ungefär motsvarande nuvarande Norrbotten), och underlagmannen i Västerbotten Jacob Jacobsson Grubb.¹ Landshövdingen tog sedvanligt till orda.

Då jag nu kommit till denna landsända känner jag mig skyldig att fråga hur det står till här i trakten, med justitien och andra ting, samt om ni har några besvär att beklaga er över, som jag kan hjälpa er med. Samtidigt måste jag förmana er, inbyggare i Västerbotten, att upphöra med er starkt inrotade vana att i min frånvaro bortse från de order som utgår från fogden och underlagman-

nen. Om ni inte i framtiden visar dem större lydnad och respekt ska ni ställas till svars för detta. Dessutom vill jag förmana er att inte anföra era besvär hos den höga överheten innan ni andragit dem på laga ting eller hos mig.

Det var kungens befallningshavande som hade anlät till orten, och han brukade ett språk som passade hans höga ställning. Han förklarade för undersåtarna, att det fanns stor mening och nytta med mötet men gjorde samtidigt klart, att han inte tolererade ohörsamhet emot kronans män. Själva poäng- en med överheten var att den skulle åtlydas, enligt tidens sätt att se det. Kungen och hans närmaste män var huvudet på samhällskroppen, och huvudet visste naturligtvis bäst. De lägre stånden skulle sköta den uppgift som en gång för alla hade givits dem, och i en idealisk värld skulle alla samhälls- kroppens delar leva i harmoni och sträva mot samma mål.² Verkligheten var dock mer splittrad och mångfacetterad än så. Som i alla samhällen fanns det en mängd motstridiga viljor och intressen som skulle samsas. Förhandlingarna på lands- tinget tydliggjorde många sådana exempel, och en mängd ärenden av vitt skilda slag föredrogs och avgjordes också vid mötet i Piteå.

Efter landshövdingens inledande anförande tog förhand- lingarna vid. Luleå, Piteå och Kalix pastorat beklagade sig över utskrivningen av knektar, som man ansåg ha blivit ojämnt fördelad mellan socknarna. Skellefteå och Burträsk stod enligt dem endast för 29 stycken, mot deras egna 99. Frå- gan kunde ej avgöras slutgiltigt, och remitterades till nästa landsting. En annan fråga var vart knektarna skulle tåga när de väl var redo. Representanterna från Luleå ville att deras knektar skulle gå till silverbruket i Nasafjäll, och att knektar- na från Skellefteå skulle tåga söderut, vilket också beslutades. Landshövdingen frågade sedan allmogen varför den vägrade

föra skattemedel och persedlar till silverbruket, vilket den var ålagd att göra, och påtalade att officerarna likaledes skulle få den spannmål de var berättigade till i lön. Någon lindring i dessa pålagor kunde inte ges folket även om det åstundades.

Därefter påtalade landshövdingen att vissa ansvariga misskötte postgången, och därför skulle ersättas med flitigare personer ifall de inte bättrade sig. Representanterna från Luleå önskade veta hur stor underlagmannens ersättning skulle vara, och de två öre silvermynt som beslutats vid tidigare landsting ansågs av alla närvarande vara en skälig lön. Att underlagmannen åtnjöt halva beloppet från sakören vid häradsrätterna tyckte å andra sidan allmogon vara den förnär, men denna ordning kunde inte ändras. Landshövdingen lovade sedan att han skulle publicera ett mandat om skjutsningen efter landsvägarna, så att folket inte överbelastades med skjutsfärder och transporter. Det hade sedan länge funnits tvister mellan socknarna som låg nära landsvägen och de övriga socknarna, och en gammal förordning som landshövding Johan Graan publicerat hade inte förbättrat situationen. Därför beslöts det att de som bodde avsidet från den allmänna farvägen stadigt skulle hålla fem hästar i gästgivargårdarna. Den som motsatte sig detta beslut skulle bötfällas, och förordningens resultat skulle studeras vid nästa landsting. Ett förbud mot landsstrykande kungjordes, och det påbjöds att de som rest ifrån sina hemtrakter skulle bege sig tillbaka dit igen. Framför allt skulle de "flyttelappar" som i kusttrakterna försörjde sig med tiggeri och hot samt lock och pock återvända till sina hemvisten i fjällen. Slutligen avhandlades en tvist mellan två män, Nils Ersson i Vitån och Mats Jonsson i Almvik, och det beslutades att Nils skulle ha 50 daler kopparmynt för tjänster som hans svärfar utfört, precis som en tidigare dom från 1660 stipulerat.

Sex dagar senare befann sig landshövdingen i Umeå för att hålla landsting med Västerbottens södra socknar. Förhand-

lingarna började med att den 15-årige drängen Sven Joensson ställdes inför rätta för att ha begått "blodsynd och lägersmål" med sin fars oäkta dotter Märit Svensdotter, som var 21 år gammal.³ Deras förhållande hade lett till att Märit fött ett barn, och saken ansågs därför särdeles allvarlig. Både Sven och Märit förhördes grundligt, och landstinget kunde inget annat göra än att enligt gällande lag döma båda att mista livet för denna så kallade blodskam. Verkställandet av domen remitterades dock som brukligt till hovrätten, och de två syndarna togs i förvar av fogden. Det framgår ej av landstingsprotokollet om deras avrättning verkställdes. Efter detta framförde flera andra socknar sina besvärspunkter. Dessa gällde främst skatteuppbörden, skjutsningen och utskrivningen av knektar. Vidare begärde Burträsk socken att få hålla ett eget laga ting en gång om året, vilket tilläts dem av landshövdingen. Länsmannen i Bureå Olof Karlsson beordrades att var tredje söndag med sin häst resa till Burträsk och där utföra denna plikt. Små förbrytelser kunde länsmannen själv bestraffa och tukta med fängelse, medan allvarigare brott och sådana som rörde kronans rättigheter skulle remitteras till laga ting.

Förhandlingarna gällde sedan den så kallade landsens kista, i vilken alla akter och handlingar som rörde länets gemensamma angelägenheter skulle förvaras. Det bestämdes att underlagmannen Jacob Jacobsson Grubb skulle ha en av de tre nycklarna till denna, och att de andra två skulle innehas av varsin tolvman i länets norra respektive södra kontrakt. Inga handlingar fick tas ur kistan utan landstingsmännens vetskap. Den skulle stå i Skellefteå kyrka, och alla handlingar den innehöll skulle registreras av underlagmannen, och registret förvaras i kistan. Flera andra ärenden avhandlades, och bland annat klagade representanter från Brattby i Umeå socken över att bönderna i Degerfors inte hade flyttat sina laxstakegårdar i älven, trots att det fanns en dom från den förre landshövding-

en Johan Graans tid som sade att de skulle göra det. Efter en stunds argumenterande bestämdes det att Brattbyborna skulle bygga sina laxgårdar i älvens djupaste fåra som de gjort tidigare. Därmed avslutades landstinget, och deltagarna reste hemåt efter förrättat värv.

Landstingen i Norrland

I äldre tider hade den norrländska bondebefolkningen inte haft någon närmare kontakt med överheten. Vid sidan av söndagarnas besök i kyrkan, där de fick veckans dos av gudsfruktan och påbud från kungamakten, gick livet i stort sin gilla gång utan någon större påverkan utifrån. De sedvanliga utskrivningarna till armén skedde naturligtvis, och fogden skulle varje år ha kronans beskärda del av det som man lyckades vinna ur mark, skog och vatten, men statsmaktens närvaro var inte speciellt påtaglig i allmogens vardag. Under 1600-talet skulle dock detta förändras, och mer och mer av livet kom under bevakning, beskattning och bedömning av överheten. Den statliga förvaltningsapparaten växte i takt med rikets deltagande i seklets mångtaliga krig, och med detta ökade också kronans påverkan och ingrepp i folkets liv. Skattetrycket och rekryteringarna till armén blev allt mer omfattande när riket vann och upprätthöll sin stormaktsstatus i och med framgångarna i krigen på kontinenten.

Detta skedde ej under endast några månarv. Många medeltida rester fanns kvar länge i både lagstiftning och förvaltning. Statens anspråk på undersåtarna växte stegvis, och i ett tidigt skede kunde inte alltför stora krav ställas. Det måste finnas utrymme för förhandlingar och jämkningar, något som skedde bland annat vid landstingen. I Västerbotten började dessa hållas omkring 1590, ofta i Skellefteå socken under ledning av underlagmannen eller fogden, och institutionen synes ha kommit i allmänt bruk i hela Norrland under 1600-talets

första decennier. År 1601 skrev exempelvis ståthållaren i Norrland, Abraham Brahe, till Lasse Larsson, fogden i Hälsingland, om att sammankalla landstinget i Hudiksvall för att diskutera ett antal andliga och världsliga frågor.⁴ Några decennier senare började landshövdingarna presidera vid landstingen. Hövdingarna blev i och med 1634 års regeringsform kronans främste företrädare på regional nivå, och övertog snart även ordföranderollen på landstingen. Allmogen företrädades av de så kallade landsens tjugofyra, förtroendemän från alla landsändans socknar.

Landshövdingen kom att få en mycket tydligare roll än fogden eller underlagmannen när det gällde att arbeta för näringarnas förkovrande, och han hade mycket vidare ansvarsområden än de underlydande ämbetsmännen, som ibland även i fortsättningen presiderade vid landstinget. När landshövdingen var frånvarande var det mycket vanligt att allmogen begärde olika slags ersättningar, som skulle beviljas av landsens tjugofyra. Det kunde gälla utgifter som vissa socknar eller personer haft exempelvis vid arbete med vägar och broar, eller skjutsningar av riksdagsrepresentanter eller ämbetsmän till olika offentliga förrättningar. Detta var också den innehållsmässigt mest tydliga skillnaden mellan landsting med respektive utan landshövdingens närvaro. Kanske var det så att landstinget tidigare, innan landshövdingen började närvara, ofta behandlade sådana ersättningsärenden, och att det fortsatte att göra det då landshövdingen inte var närvarande. Möjligen var det också så att allmogens representanter inte vågade vara lika påstridiga och begära ersättningar, när landshövdingen var närvarande, och att de passade på när lägre ämbetsmän representerade kronan.⁵

Namnlikheten till trots hade landstingen vid denna tid inte mycket gemensamt med det moderna förvaltningsorganet med samma namn. Det var inte frågan om någon byråkratisk organisation, utan handlade alltså om folkmöten som sam-

mankallades vid tidpunkter då kronan uppfattade att det fanns ärenden av tillräckligt stor vikt att behandla. Till skillnad från laga ting, det viktigaste juridiska organet på lokal och regional nivå, fanns inga bestämmelser om hur ofta landstingen skulle hållas. Det fanns inte heller några fasta ramar för vilka slags ärenden som kunde behandlas. Landstinget fungerade omväxlande som politiskt organ, rättsinstans och även civil- eller nästintill militäradministrativt organ. Åtskillnaden mellan administration, rättskipning och politisk representation var inte särskilt skarp, och förhandlingarna rörde därför stora och små saker av skiftande karaktär. Det gällde bevillningar till statskassan från länets alla skattedugliga, utskrivningar av knektar eller båtsmän till krigsmakten, brottsmål av varierande magnitud som remitterats från lägre instanser, tvister mellan individer eller socknar om ägor eller gränser, kungliga rannsakingar om missförhållanden som påtalats från det lokala planet, tillkännagivanden av riksdagsbeslut, allmänna plakat och nya lagar, näringslivsfrågor, reparationer och nyanläggningar av vägar och broar – ja, nästan alla aspekter av samhällslivet vid denna tid. Skol- och kyrkoärenden var emellertid mindre vanliga vid landstingen, även om sådana också tidvis dryftades.

Allmogens representanter tillsattes generellt såsom samfälligheternas förtroendemän. I likhet med resten av riket kallades de även i Västerbotten "landsens tjugofyra", vilket betyder att flera socknar måste ha haft mer än en representant. Ibland blidkade mötenas resultat ändå inte folkviljan hemma i byarna, och det hände att landstingets beslut underkändes av folket, när landstingsmännen kom hem. Detta ledde bland annat till att det vid landstinget i Luleå 1651 beslöts att varje landstingsman till mötet skulle medföra en besegrad fullmakt från hela sin socken att alla kommande beslut skulle accepteras och efterlevas.⁶ Kanske hade landshövdingen vid något tidigare tillfälle varit inblandad i nomineringen av landstings-

män, och sett till att sådana män blev utnämnda som inte satte sig emot kronans krav på undersåtarna. En annan anledning var måhända att landsens tjugofyra inte alltid vågade neka en sådan prominent figur som landshövdingen vad han krävde, och därför lovade mer än vad folket hemma var beredda att ställa upp med. Landstinget saknade egna maktmedel att genomdriva sina beslut, och det ankom på fogdarna och länsmännen att övervaka att allting efterlevdes, vilket som synes inte alltid blev fallet. Dess makt över socknarna var långt ifrån total, och auktoriteten mer av traditionell än legal karaktär. Det förekom bland annat vid flera tillfällen att beslut rörande skjutsar och transporter åt krigsmakten inte efterlevdes eller öppet kritiserades såsom orättvisa.

Denna problematik kunde ta sig olika skepnader, och ibland var saker och ting kanske inte heller som man kunde tro. Vid ett möte i Härnösand 16 februari 1666 statuerade landshövding Carl Larsson Sparre, att den som överföll en landstingsman med ord eller gärningar för något som beslutats vid landstinget skulle fängslas. Detsamma upprepades på landstinget i Hudiksvall elva dagar senare.⁷ Ett sådant påbud kan vid en första anblick verka fullt berättigat, men senare framkom en möjlig anledning till varför landstingsbesluten varit så impopulära att männen som varit med om att fatta dem tvingades frukta att bli smädade eller överfallna. När en rannsakande kommission under ledning av riksråden Johan Gyllenstierna och Gustaf Posse besökte Sparres hövdingadöme 1670, märkte man att landshövdingen på landstinget utövat påtryckningar mot allmogens representanter för att de skulle godkänna pålagor till honom själv. Allmogen hade levererat vedlass som han inte var berättigad till, och dessutom hade undersåtarna tvingats bidra till Sparres privata husbygge i Stockholm. Kommissionen poängterade i sin rapport till regeringen hans övergrepp mot allmogen och att han hade missbrukat sitt ämbete på ett mycket allvarligt sätt, men

landshövdingen fick trots detta sitta kvar på sin post.⁸ Han tillhörde en av rikets förnämsta släkter och hade kontakter i rikets allra högsta skikt. Dessutom var det en känslig sak för regeringen att avsätta en landshövding. Det skulle nämligen innebära att man erkände sig ha tillsatt en inkompetent ställföreträdare, något som i sin tur skulle kunna fläcka undersåtarnas bild av överheten. En god och rättrådig konung skulle ju inte tillsätta en självsvåldig och orättfärdig ställföreträdare.

Landstinget var trots sådana incidenter inte alls någon impopulär institution i de bredare folklagen, snarare tvärtom. När mötena slutat hållas i Västernorrland på 1670-talet, besvärade sig allmogen över detta och ville ha dem tillbaka, så som de haft under sin populära landshövding Johan Oxenstierna under föregående decennier. De tolkade situationen som att överheten mist förtroendet för dem, då deras åsikter inte längre efterfrågades.⁹ Landstinget hade under 1600-talet hunnit växa sig starkt som en symbol för utbyte och ömsesidigt förtroende mellan överhet och undersåtar i de norrländska landskapen. Befolkningen förväntade sig att kronan och landshövdingen skulle lyssna på och ta till sig dess åsikter och klagomål. Att en sådan prominent figur besökte de olika landsändarna och gav tid åt undersåtarna att framföra synpunkter och klagomål måste ha bidragit till att landstinget blev populärt och kunde fungera som beslutande organ i många viktiga frågor, trots att det egentligen stod utanför den ordinarie förvaltningsorganisationen. Det fick sin makt just genom att det uppfattades som ett legitimt organ som kunde fatta rättvisa och genomförbara beslut.

Allmogen hade också insett att den kunde vinna makt genom att sammanträda och förena sina intressen. År 1655 hölls det i Jämtland ett "hemligt landsting", där socknarnas företrädare samlades utan någon närvaro av representanter från statsmakten för att uttrycka sitt missnöje med flera tjänstemän i landskapet och diskutera vad man möjligtvis skulle kunna

göra åt saken. Särskilt en fogde fick mycket hård och samfällid kritik. Överheten var inte nådig när man fick veta att detta möte hållits, och flera av organisatörerna straffades hårt. Tre av dem fördes till Stockholm för rannsaking och reprimander, och de bestraffades med dryga böter. Samtidigt uppmanades kronans tjänstemän i Jämtland att behandla allmogen väl, så att den inte fick orsak till liknande klagomål i framtiden.¹⁰ Folkviljan fick inte ta sig hur fria uttryck som helst, för då fanns kanske en risk att kungamakten och dess företrädare på lokal nivå började ifrågasättas alltför ofta. Men det låg också i båda sidors intresse att undersåtarna kunde klaga på ämbetsmän som misskötte sig, då kronan ville ha en så effektiv förvaltning som möjligt. Överheten föredrog också att klagomålen pekade ut individer, så att inte makten som sådan kunde ifrågasättas. Samhällsordningen var per definition god: kungen sågs som folkets fader, som strängt men ändå med stor omtanke vakade över sina undersåtar. Öppen kritik av den rådande ordningen var mycket ovanlig, den var liksom världen skapad och given av Gud och skulle inte vara föremål för några förändringar. I verkligheten förändrades saker naturligtvis hela tiden, mer eller mindre obemärkt.

Landstingen var i Norrland en relativt ny företeelse, men uppfattades efter några decennier som något hävdvunnet och gott.

Landstingen söderut

I andra landsändar var landstingen en äldre företeelse, med rötter tillbaka i medeltiden. I rikets mer centrala delar hade de länge fungerat som ett viktigt organ för självförvaltning med befogenheter inom lagstiftning, beskattning och rättskipning. Landstingens ursprungliga organisation bestod av landskapens menighet under ledning av lagmannen, det vill säga land-

skapets högste domare. När invånarnas antal växte kunde inte detta system bestå under någon längre tid, och därför ersattes menighetens närvaro av en nämnd, som snart blev vedertagen som landsens tjugofyra. Under 1500-talet började kungamakten genom Gustav Vasa och hans söner göra anspråk på allt starkare kontroll över rikets förvaltning och undersåtar, vilket medförde en centralisering av de administrativa och politiska organen. Landstingets maktbefogenheter minskade därför med tiden, och under 1600-talet marginaliserades det till dess att det 1660 formellt avskaffades som förvaltningsorgan. Riksdagen hade då utvecklats till ett organ som ensamt kunde göra anspråk på att representera folkviljan. De administrativa ärenden som skötts på landstingen skulle länsstyrelsen ta hand om, och rättsärendena skulle avgöras på laga ting och härads-ting.¹¹

Detta innebar inte att landstingen försvann ur praxis, i vissa landsändar var det snarare tvärtom. När statens anspråk på kontroll över undersåtarna växte kunde inte ett organ som landstinget undvaras, då det gav möjligheter till legitimitetsvinster för överheten och förskoningar för allmogen. Moderniserings- och centraliseringssträvandena inom förvaltningen kan på ett sätt sägas ha föranlett införandet av ett "modernt" organ som landstinget i en perifer landsända som Norrland, eftersom förvaltningsapparaten här sedan tidigare var så rudimentärt utbyggd att kronans ämbetsmän helt enkelt måste skaffa sig något att utgå från i sitt praktiska arbete. Man inhämtade grundläggande uppgifter och ordnade sakförhållanden som krävdes för att få förvaltningen att fungera, vad gällde exempelvis skatteunderlaget och kommunikationsväsendet, för att bara nämna två saker. Utöver detta var landstinget ett utmärkt verktyg för överheten att manifesteras i undersåtarnas medvetande och på detta sätt också visa att det fanns en nytta med utbyte och interaktion mellan samhällets olika skikt och grupperingar. Som vi redan sett var tinget ett

populärt forum, åtminstone så länge landshövdingen som ledde det också var omtyckt personligen.

Storslagen retorik och vardagliga ärenden

På landstinget kunde, både i retorik och praktik, krav och eftergifter från båda sidor uttryckas och behandlas. Det fanns nämligen en tradition av förtroende mellan kronan och rikets befolkning som inte lätt kunde ignoreras. Det svenska folket hade sedan urminnes tider rätt att som man sade gå till kungs med sina ärenden. Alla hade rätt att få sin sak hörd av kronan, eftersom kungen var den som det tillföll att avkunna slutgiltig dom i rättsärenden. Rätten att få sin sak hörd utnyttjades också genom flera olika kanaler. Allmogen kunde sammanställa gemensamma riksdagsbesvär i alla skattebetalares namn, man kunde skriva individuellt till rikets högsta makthavare, och man kunde framföra sina besvär på häradsting eller landsting. År 1680 föreskrevs i det så kallade sollicitantplakatet också att undersåtarna skulle rikta sina böneskrifter, suppliker, till landshövdingen. Detta var en tydlig förtroendeförklaring från kungamaktens sida gentemot landshövdingarna, som begåvades med rätten att avgöra ärendena som anfördes. En ansenlig portion makt flyttades alltså från kungen till hans ställföreträdare på regional nivå. I praktiken remitterades ändå en mängd ärenden från landshövdingarna till det kungliga kansliet eller ämbetsverken i huvudstaden för att avgöras där, och somliga supplikskrivande förbigick också helt sonika landshövdingen och skrev direkt till Kungl. Maj:t.¹² Detta togs inte väl emot av vissa landshövdingar, som uppfattade det som att de inte fick vederbörlig respekt av undersåtarna. Naturligtvis förlorade en landshövding mycket prestige ifall hans länsinvånare helt sonika ignorerade honom. Hans närvaro och uppträdande på landstinget var därför ett sätt att framstå som handlingskraftig och angelägen om att hjälpa undersåtarna.

Överhetens strävan att motivera och legitimera sin maktutövning gjordes med vissa genomgående retoriska grepp och figurer. I grund och botten baserades kronans maktanspråk på att kungen var tillsatt med Guds nåde. Monarken hade en omistlig födslorätt till tronen och stärkte denna genom att vara lyhörd för allmännyttan och genom ett orubbligt försvar av folket och riket. Men i samma grad kunde också landstinget utnyttjas av allmogen, vars retoriska figurer i besvärsskrifter och suppliker baserades på samma värdegrunder, även om de formulerades lite annorlunda. De anspelade på folkets fattigdom och nöd, som gjorde det svårt för dem att bidra med så mycket som de skulle vilja göra, på folkets hävdvunna rättigheter samt att det skulle råda jämlikhet och rättvisa mellan landsändar och socknar, när det kom till knektutskrivningar och skattebetalning.¹³

Trots att rättvisan var ett viktigt begrepp och de norrländska landskapen sinsemellan var rätt lika såg landstingsförhandlingarna lite olika ut beroende på var man befann sig. I huvudsak behandlades ungefär samma ärenden, men det fanns vissa geografiska skillnader. I Gästrikland var lokala tjänstemän, som exempelvis länsmän, mer initiativkraftiga än på andra håll. Kanske var det så att det i detta landskap, med den gamla staden Gävle, hade hunnit utvecklas en starkare ämbetsmannakultur, där kronans tjänstemän hade lärt sig att utnyttja sin ställning i samhället. Hälsingland utmärkte sig genom en stor andel ärenden initierade av landshövdingen. Det förekom en något högre grad av tvister mellan byalag och andra kollektiv där, som möjligtvis kan ha försvagat allmogens initiativkraft och splittrat den gemensamma front man annars skulle ha kunnat visa upp mot kronan. Vid landstinget i Västerbotten initierades en mycket stor andel ärenden av allmogen. Detta landskap var mycket glest befolkat, med stora geografiska avstånd och en tydlig frånvaro av traditionella lokala eliter, och därför är det inte överraskande att dess all-

moge stod sig stark på landstinget. Det fanns en tradition av självförvaltning, av nödvändighet eller på grund av ömsesidigt förtroende mellan krona och undersåtar, och landstinget var kanske därför extra viktigt i Västerbotten. Grannlandskapet i söder, Ångermanland, uppvisade många ärenden från allmogen om ersättningar för utgifter och utfört arbete. Det var många offentliga tjänster och förehavanden som utfördes av enskilda personer eller socknar, och som skulle bekostas av hela landskapet. I Jämtland fungerade landstinget ofta som ett forum för lösande av tvister mellan individer, medan Härjedalen hade stor andel ärenden om kommunikation och infrastruktur. Det var ett perifert landskap, där det var viktigt att vägar, gästgiverier, färjeställen och skjutsar fungerade.¹⁴

Landshövdingarna använde också under ämbetets första tid landstinget som ett organ för att synliggöra sig inför undersåtarna. Hållandet av ting var nämligen som mest intensivt under 1630-, 1640- och 1650-talet. Under dessa decennier hölls i genomsnitt närmare fyra landsting per år i de norrländska landskapen. Före och efter denna period var landstingen inte lika frekventa, och det finns mycket få spår av landsting under perioden 1670–1720. I flera av landskapen tycks de sista av 1600-talets mer regelbundna landsting ha hållits omkring 1667. Under följande decennier blev det mycket glesare mellan mötena, men under 1710-talets krig, då rikets krafter ansträngdes till det yttersta, hölls runt om i landet olika slags landsmöten, som skulle kunna liknas vid landsting. Här var militärärendena i fokus, och efter långa utläggningar från landshövdingen om motiven till kriget och nödvändigheten av uppoffringar hölls konkreta förhandlingar om hur många soldater som kunde skrivas ut. När sådana förhandlingar hållits på ett ställe, kunde sedan landshövdingarna spela ut de olika allmogesamfälligheterna mot varandra, eftersom det var svårt för en grupp att neka, om folket i en angränsande trakt redan samtyckt till bördorna. Rättviseargu-

mentet, ett av allmogens favoritvapen, var som synes både kraftfullt och tveeggat. Landshövdingens position blev under denna period ändå svår, eftersom utskrivningarna ibland blev för stora för att folket skulle kunna bära dem, och han därför tvingades förklara inför sina överordnade att de stipulerade kraven inte kunde uppfyllas. Rikets resurser räckte helt enkelt inte till för de krav som Karl XII:s krig ställde. Man kunde inte sända fler knektar i krig, när det inte längre fanns några män kvar att skriva ut i landet.¹⁵

Även i norrlandslänen hölls ett antal möten under 1710-talet, vilket framgår av landshövding Hugo Hamiltons brev till kungen i december 1716.¹⁶ Han skrev att han skulle resa ut i sitt västernorrländska län för att underrätta sig om landets tillstånd, för att undersöka hur kronobetjänterna skötte sig och om allmogens besvär kunde åtgärdas. Det förefaller inte ha varit frågan om speciella utskrivningsmöten, som i andra delar av landet, utan snarare landsting av den sort som vanligen hållits under föregående sekel. Tyvärr finns inga protokoll bevarade från dessa möten, men från tidigare perioder vet vi att militärärendena var relativt sett få vid de norrländska landstingen. Ärenden som berörde krigiska angelägenheter var vanligast under 1600-talets senare hälft men upptog då ändå bara några få procent av förhandlingarna.¹⁷ Landstinget var åtminstone under 1600-talet en arena för kommunikation mellan överhet och undersåtar, ett forum för interaktion mellan centralmakt och lokalsamhälle, och de för statsmakten mycket viktiga militärärendena behandlades via andra kanaler.

I andra landsändar slutade landshövdingarna med tiden att resa ut i länen och möta undersåtarna, men i norrlandslänen levde sedvänjan kvar ända till 1700-talets senare hälft. Sannolikt berodde detta på att området var mycket vidsträckt, och att det annars skulle ha varit svårt att få till stånd någon fungerande kommunikation mellan landshövdingen och länsin-

nevånarna. Mötenas karaktär och frekvens kom dock att förändras något. De hölls mer sällan än under 1600-talet, och kommunikationen mellan landshövdingen och allmogen blev med tiden mindre varierad. Landstinget fungerade alltmer som en arena, där landshövdingen förklarade kronans vilja angående näringsfrågor, skatter och kommunikation, medan allmogen utnyttjade det till att anföra sina besvär och suppliker. Detta berodde inte minst på att den så kallade byordningsstadgan skulle genomföras efter 1742, där ett antal åtgärder skulle införas för att förbättra jordbrukets förutsättningar i landet. Det gällde konkreta åtgärder, som till exempel införskaffandet av olika slags avelsdjur och byggandet av rätt sorts lador och bodar. Landstingen fortlevde ändå i viss utsträckning som kommunikationskanal mellan allmogen och överheten, och de hölls i sin gamla form åtminstone in på 1770-talet.¹⁸ Landshövdingen hade åtminstone intill frihetstidens slut behov av att möta sina undersåtar och tala med dem i egen hög person, i rollen som kungens ställföreträdare. I samma mån värderade landsändans invånare möjligheten att komma till tals på denna arena högt. Avståndet mellan makt-havare och befolkning kändes uppenbarligen inte så stort, och ibland var det kanske inte heller så.

Noter

- 1 Landsting i Piteå 3/12 1661. Artikelnen grundar sig på min doktorsavhandling (Jonsson 2005), och jag har inte alltid givit sidhänvisningar till varje detalj som nämns i artikelnen, utan hänvisar den intresserade läsaren till avhandlingen.
- 2 Englund 1989, 27.
- 3 Landsting i Umeå 18/3 1661.
- 4 Abraham Brahe till Lasse Larsson 9/6 1601.
- 5 Jonsson 2005, 185 ff.

- 6 Olofsson 1974, 189.
- 7 Landsting i Härnösand 16/2 1666 och Hudiksvall 27/2 1666.
- 8 Lennersand 1994, 129 ff.
- 9 Asker 2006, 104 f.
- 10 Bromé 1954, 55 f.
- 11 Jonsson 2005, 155 f.
- 12 Jonsson 2005, 229.
- 13 Harnesk 2003.
- 14 Jonsson 2005, 188 f.
- 15 Jonsson 2005, 185 ff.
- 16 Asker 2006, 105.
- 17 Jonsson 2005, 291.
- 18 Jonsson 2005, 174, 186.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

- Brev från Abraham Brahe i Brahearkivet, Skoklostersamlingen II (E 8134), Riksarkivet (RA).
- Landstingsprotokoll i Gävleborgs läns landskanslis arkiv AI:2, Härnösands landsarkiv (HLA).

Litteratur

- Björn Asker, Interagerande länsstyrelser. I *Historisk tidskrift*. 2006:1.
- Janrik Bromé, *Jämtlands och Härjedalens historia III: 1645–1700*. Stockholm 1954.
- Peter Englund, *Det hotade huset: Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm 1989.
- Börje Harnesk, Konsten att klaga, konsten att kräva: Kronan och bönderna på 1500- och 1600-talen. I *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*. Red. Börje Harnesk. Umeå 2003.
- Alexander Jonsson, *De norrländska landshövdingarna och statsbildningen 1634–1769*. Umeå 2005.
- Marie Lennersand, Höga herrar på visit. I Gudrun Andersson Lennström

---

och Marie Lennerstrand, *Sprickor i muren: Funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet*. Uppsala 1994.

Sven Ingemar Olofsson, Samhälle och ekonomi i övre Norrland under stormaktstiden. I *Övre Norrlands historia, del III: tiden 1638–1772*. Red. Gunnar Westin. Umeå 1974.

SOLVEIG NORDIN ZAMANO

Pehr Löfling

En av Linnés apostlar och kunglig spansk botaniker

Löflingrutten inspirerar på 2000-talet

Vi har alla hört talas om Linnés apostlar. En av dem var Pehr Löfling. Ända sedan min barndom i Ångermanland har jag känt till Linné och de resande apostlarna. Deras livsöden har alltid intresserat mig. Löflings liv fascinerar mig. Tänk, en pojke som hade kunnat bli bonde i Medelpad eller präst i Sverige, han blev spanske kungens botaniker på en annan kontinent! Hans liv är ett gott exempel på vilken spännvidd ett människoöde kan innehålla. Det tar oss från 1700-talets förhållanden i Norrland till den spanska kolonialiseringen av Sydamerika. Jag vill uppleva historia på plats. Därför har jag följt i Löflings fotspår och ämnar här berätta lite om vad jag funnit. Men först vill jag presentera Pehr Löfling.

Pehr Löfling i Sverige – från bokhållarson till Linnélärjunge i Uppsala

Pehr Löflings livsväg börjar i Gästrikland, vid Tolvfors järnbruk. Där föddes han 1729 och bodde sina första nio år. Fadern Erik Löfling var brukets bokhållare. Han var bondson från Ljustorp i Medelpad. Modern, Barbro Strandman, kom från en prästsläkt i Härnösand, Ångermanland. Innan familjen bosatte

sig i Tolvfors arbetade Erik Löfling på Åvike bruk i Medelpad.

Efter fyra år i Forsmarks bruk gick flyttlasset till Hillebola bruk i Uppland. Det var från Hillebola som Pehr Löfling avreste till Uppsala i januari 1743. Han skrevs in som Petrus Loefling, Medelpadus, för att läsa till präst vid Uppsala universitet. Som så många andra börjar han studera botanik för Linné. Han skrivs in som medicine studerande 1745. Pehr Löfling bor hemma hos familjen Linné i Uppsala. Löflings egen familj bekostar inte läkarkarriären, varför Linné tar sig an Löfling i sitt hem, ger honom arbetsuppgifter, bl.a. som privatlärare till sonen Carl d.y. Linné själv hade blivit mottagen så hos Rudbeck och Celsius under den tidiga studietiden. En talang skulle vårdas.

Linné var sjuklig i omgångar och då var det Löfling som förde pennan och han blev i praktiken Linnés högra hand. Linné arbetade bl.a. med sin *Philosophia Botanica*, själva förklaringen till systematiken. Löfling fick därigenom en god inblick i hur Linné tänkte, kanske bättre än vad någon annan av apostlarna någonsin fick. Linné dikterade och Löfling skrev outtröttligt. Han deltog i Linnés herbationer och även andra föreläsningar. Löfling lär, enligt vad Linné skriver i företalet till *Iter Hispanicum*, vara den ende av studenterna som själv klarade av uppgiften att göra sin avhandling. De kom annars till genom att Linné dikterade och studenten skrev. Löfling skrev om betydelsen av knopparnas bildning som han studerade ingående i Akademiträdgården. *Gemmae Arborum* försvarades inför Linné 1749. Löfling tillägnar den Charles de Geer vid Lövsta bruk. De Geer ägde järnbruket Hillebola, där Löflingfamiljen bodde.

Under över ett års tid arbetade Linné målmedvetet på att Löfling skulle få komma till Spanien med kostnaderna betalda av den spanske kungen. Detta lyckades och under april 1751 förberedde sig Pehr i Stockholm efter att ha tagit avsked av familjen i Hillebola och vännerna i Uppsala. Förutom att

samla växter och fröer skulle Löfling undervisa de spanska botanikerna i Linnés system och samarbeta med dem. Nästa steg var att delta i en expedition till Spaniens kolonier i Sydamerika och där kartlägga flora och fauna. Av Linnés brev till Pehr Löfling i april och maj 1751 får vi veta att Kungliga Vetenskapsakademien ger honom instrument, däribland ett fältmikroskop och en termometer. Efter avresan från Stockholm kan vi följa Löflings liv genom hans egna ord. Av politiska orsaker och av säkerhetsskäl höll han sin brevskrivning till Linné strikt vetenskaplig. Till föräldrarna och vännerna skriver han något mer om vardagslivet.

Per Löfling i Spanien – som Linnés apostel

Pehr Löfling avreser från Stockholm den 16 maj 1751. Han skriver och berättar om hur den nyligen mottagna termometern går i kras redan direkt efter avfärden från Stockholm:

[...] en irrepabel skade, som innerligen grämer mig, i det jag mist mit bästa och nyttigaste Instrument. Efter Her Sectreteren WARGENTINS inrådande slog jag up min Thermometer på Cajut-väggen helt fast; men då Dalarö Skants skulle vid förbifarten saluterat, så sköts styckena av åfvan på däck, som så skakade alt, at Thermometern med några andra glas i Fönstret sprungo sönder.

Uppenbarligen var Pehr ivrig att se över sin utrustning och förbereda sig inför resan till Spanien. Efter två månaders sjöresa anländer han till Oporto i Portugal med Ostindiska Kompaniets fartyg. Under två veckor dokumenterar han växtligheten där. Resan går vidare med båt till Setúbal och till Lissabon. Han ser det stora kungliga marmorslottet byggas i Mafra utanför huvudstaden. Det Lissabon Löfling såg förstördes av en jordbävning år 1755.

Först i november 1751 anländer Löfling till El Escorial utanför Madrid, där han presenterar sig vid hovet och för premiärministern Carvajal, som Linné varit i kontakt med. I brev till föräldrarna klagar han över att vägen till Madrid var sämre än Strömsbergsvägen, dvs. vägen mellan Hillebola och Strömsbergs bruk i norra Uppland. Till en bekant i Hillebola skriver han om den isolering han upplevde, innan han lärde sig spanska. Löfling beskrevs som en god och trevlig person, han var lång, smal och såg bra ut. Han växer snart in i sin nya roll, skaffar sig vänner bland spanska botaniker och framstående personer. Han brevväxlar även med Linnéaposteln Daniel Solander och de lovar varandra växtmaterial.

Innan Löfling lämnar Madrid två år senare har han till spanska översatt Pehr Kalms rapport från dennes resa i Nordamerika. Kalm är även han en av Linnés apostlar, född i Själevad, Ångermanland. Löfling gjorde även förarbeten till anläggande av en botanisk trädgård i Madrid. Den anlades kort efter hans avresa till Sydamerika. Under tiden i Madrid får Löfling inte klart besked om när han ska resa och är otålig. Han klagar i brev till Linné, då han inte får utlopp för sin upptäckariver. Vid några tillfällen får han dock göra kortare utfärder i sällskap med spanska kollegor och goda vänner. Midsommaren 1753 tillbringar han i det kungliga sommar-slottet Aranjuez. Han gör utflykter och dokumenterar malva, lavendel, rosmarin, salvia, lin och pistagenötter. Ett nytt släkte inom nejlikväxtfamiljen namnges *Loeflingia*. Den lilla örten *Loeflingia hispanica* får av Linné alltså namn efter Löfling.

Under hösten 1753 får Löfling äntligen förbereda den stora resan. Under några månader utbildar han fyra medhjälpare, två läkare och två unga tecknare. Expeditionens deltagare samlas i Cádiz. Löfling inväntar avresedagen i närbelägna Puerto de Santa María. Han samlar in drygt ett 50-tal fiskar som läggs på burk i sprit och skeppas till drottning Lovisa Ul-

rikas naturaliesamling i Stockholm. Konsul Bellman i Cádiz, farbror till Carl Michael, hjälper till. Löfling skriver till Linné att Pehr Kalm hade fått med sig alldeles för litet fiskmaterial från Spanien. Exemplar ur Löflings samling finns idag i Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm. Han får äntligen *Species Plantarum* från Linné och instruktioner från Linnés vän och kollega hovläkaren Abraham Bäck. Den 15 februari 1754 avreser den spanska expeditionen från Cádiz. Sju fartyg lättar ankar och Löfling seglar ombord på kakaobolaget La Guipuzcoanas skepp Santa Ana. Spanien har i avtal med Portugal 1750 beslutat om gränsdragningen i Sydamerika, expeditionen ska verkställa karteringen. Löfling passar på att utnyttja sjöresan till att utbilda sina medhjälpare i Linnés systematik samt studera fisk och sjödjur.

Löfling ville resa till Kanarieöarna, där befolkningen hade stor kunskap om medicinalväxternas användning. Han fick aldrig tillstånd att åka. Han står vid relingen på väg till Sydamerika och fartyget åker mycket nära öarna Teneriffa, Gomera och Palma, så nära att han kan urskilja träden. Själv är han på väg till utforskade trakter och förväntningarna är stora.

Pehr Löfling i Venezuela – kunglig spansk botaniker med egna lärjungar

Skärtorsdagen den 11 april 1754 stiger Pehr Löfling i land i Cumaná i dagens Venezuela. På grund av svag vind låg skeppen vid Araya-halvön mellan Cumaná och Isla Margarita i en vecka. Löfling beskriver havsvattnets lysande, dvs. marelden, mycket levande för Linné. Pehr Löfling är 25 år, när han som kunglig spansk botaniker är chef för den naturvetenskapliga delen av gränsdragningsexpeditionen. Löfling är den förste med vetenskaplig utbildning att dokumentera flora och fauna i Sydameri-

ka. Expeditionens deltagare tas emot av guvernören och in-kvarteras. Löfling är missnöjd med förläggningen, som inte ger honom vare sig utrymme eller arbetsro och han kräver ett bättre boende. Expeditionen har huvudkvarter i Cumaná under ett års tid. Löflings beskyddare Carvajal avled under oklara omständigheter under mars 1754, vilket kan ha haft betydelse i kontakten med de spanska regionala representanterna, då expeditionen nu saknade sitt starka stöd i Madrid.

Löfling och hans medhjälpare dokumenterar flora och fauna omkring Cumaná och västerut längs kusten, vid staden Barcelona och Píritu-missionerna. Särskilt de grunda och fågelrika lagunerna vid Puerto Píritu fångar Löflings intresse. Han insjuknar i feber där och kan tidvis inte arbeta. Han skriver hem till föräldrarna att han är så trött på hönsbuljong, som ju är lämplig sjukmat. Till Linné skriver han om sjukdom men är lycklig över att finna så många nya arter. Många verkar vara samma som tidigare dokumenterats på Jamaica. Han klagar till Linné över att inte få svar på sina brev. Växterna är så stora att de måste sändas med skepp och inte i brevposten. Löfling tvingas arbeta vidare utan stöd från Linné.

En av Löflings första beskrivningar från Sydamerika är denna målände berättelse:

DORADO Hisp. Är GORYPHAENA Hippurus canda bifurca Arted. En enda fölgde vårt skepp hela 8 dagarna, tils den omsider blef fångad. Är den härligaste Fisk som naturen utprydt, nyss han är updragen ur vatnet: ty han är då hel och hållen förgyld och lysande, hvilket då varar få minuter. Altsom han afmattas och kommer närmare döden, ju mer försvinner gull-färgen, så at han til slut blir grön-blå.

Vid ett besök i Venezuela återgav jag i översättning till spanska detta citat för några fiskare, alltså Löflings beskriv-

ning av denna fisk. Dagens fiskare ler igenkännande. De säger att det är en exakt beskrivning av hur fisken ändrar färg. Linné publicerade en vetenskaplig beskrivning av fisken år 1758, kanske delvis tack vare Löflings underlag.

Löfling reser mot Guayanas högland landvägen från Píritu vid den karibiska kusten till Orinocofloden, en sträcka på ca 35 mil. Färden går längs floderna Guere och Pao, via de spanska missionerna. Sällskapet når det nya högkvarteret nära försvarsfästningen som idag kallas "Castillos de Guayana". I *Iter Hispanicum*, som Linné publicerar 1758, upphör anteckningarna helt efter den 21 april 1755. Men i det material som finns i Madrid kan man följa Löflings arbete i Guayanaområdet och resorna mellan missionerna i Caroní. Löfling hade god hjälp av de olika indianstammarna för insamling av växter och djur samt information om var de förekom och hur medicinalväxterna användes. Han hyr häst och reser i kanot och indianerna skyddar honom under exkursionerna. Löfling var mycket kritisk till spanjorernas behandling av indianerna, men fick akta sig för inkquisitionen. Han var ju protestant.

Löfling arbetar vidare trots att han blir allt sjukare. Han beskriver Caroníflodens mäktiga vattenfall och hittar ironiskt nog kinaträdet som ger kinin. Mycket sjuk förs han till Caronímissionernas huvudstation, som då kallades San Antonio del Caroní. Idag kallas platsen "Las Ruínas de las Misiones del Caroní", Caroní-missionernas ruin. Han avlider här den 22 februari 1756, troligen av malaria, nio månader efter ankomsten till området. Löfling lär ha begravts i kläder och peruk vid ett apelsinträd. Det finns uppgifter om att han skulle ha konverterat till katolicismen strax före sin död, men om så vore fallet, borde han ha begravts på kyrkogården, inte i apelsinlunden. Hans tillhörigheter inventerades och såldes på auktion. Gränsexpeditionen misslyckades och avblåstes 1761. Avtalet med Portugal revs upp och först tolv år efter Löflings död skickades betalning och material till Spanien. Linné skri-

ver beklagande i inledningen till *Iter Hispanicum* att mycket kommer att förbli oupptäckt, när nu Löfling är död. Linné skriver "LOEFLING upoffrade sig för Flora och dess Älskare; De sakna Honom".

"[...] aldrig Lärda världen genom någon olycka kunnat mista mer."

Aldrig har Botaniken med något dödsfall mera förlorat, och aldrig Lärda världen genom någon olycka kunnat mista mer. Jag smikrar intet; ty det är visst, at ännu aldrig så grundad och uppmärksam Botanist satt sin fot på utländsk botten, ej heller någon resande ännu haft tillfälle, at göra så stora uptäkningar, som vår LOEFLNG.

[- - -] Hade han därför lefvat, och som ärnat var, kommit att följa Expeditionen några 1000:de mil omkring; til Rio Negro [...] och flera orter dit aldrig någon privat främmande får komma; så kan man föreställa sig huru mycket nytt och ohördet, vår skarpsynta LOEFLING skolat upptäcka, som Lärda världen, efter hans tidiga död, kanske länge nog måste sakna.

Ingen tidning har varit mig bedröfligare, än at hafva mistat min käraste och bästa Discipel, just då jag som mäst genom hans flit tänkte rikta vetenskapen.

Inte nog med att Linné förlorade sin kanske allra bäst utbildade och mest uppmärksamme apostel, han fick inte tillgång till material som Löflings expedition samlat in och dokumenterat.

Linné ger ut *Iter Hispanicum* – Mútis fortsätter Löflings arbete i Sydamerika

Efter Löflings död ger Linné ut *Iter Hispanicum* eller som hela titelsidan lyder: "*Petri Loefling, Kunglig Spansk Botaniker, ledamot av Uppsala Vetenskaps-Societet, ITER HISPANICUM, eller RESA till SPANSKA LÄNDERNA uti EUROPA och AMERICA, förrättad ifrån år 1751 til år 1756, med beskrivningar och rön öfver de märkvärdigaste växter, utgifven efter dess frånfälle av Carl Linnaeus. Stockholm, Tryckt på direct. Lars Salvii kostnad, år 1758.*"

Linné tillägnade den spanske kungen verket. Tillägnet är skriven på spanska, beskrivningar av växter och djur på latin. Allt övrigt på svenska. Genom breven med Löflings dagboksanteckningar till Linné kan vi följa hans resor och arbete i Spanien och Venezuela. *Iter Hispanicum* finns tillgänglig via Internet.

Det går inte att skriva om Löfpling utan att nämna José Celestino Mútis, som kommer till Madrid strax efter Löflings avresa och vill fortsätta Löflings arbete i Sydamerika enligt Linnés system. Mútis arbetade åren 1761–1808 i Colombia. Linné tog kontakt med Mútis och de brevväxlade fram till Linnés död. Det sägs t.o.m. att Linnés idéer påverkade frihetskampen i Sydamerika. Mútis får senare besök av Humboldt under dennes resa, inspirerad av Löfpling.

Alexander Humboldt, den tyske vetenskapsmannen kom till Venezuela i juli 1799, fyrtiotre år efter Löfpling. Han hade studerat *Iter Hispanicum* och följer Löflings resväg. Även Humboldt får malaria men överlever och kan publicera sina fynd. Lokala källor i Cumaná idag berättar att Humboldt träffade personer som arbetat med Löfpling och att han fick tillgång till Löflings dubletter som lämnats i Cumaná för att tas med vid återresan till Spanien. Humboldt publicerade fynden som sina. Sant eller ej? Ett exempel kan vara oljefågeln. I Löflings material i arkivet i Madrid finns expeditionens teckning

av fågeln. När man söker vem som är auktor av den grottlevande oljefågeln, så är det Humboldt 1817 och inte Linné 1758. Linné fick aldrig tillgång till Löflings beskrivning av oljefågeln. Så kan det gå.

I Kungliga botaniska trädgårdens arkiv i Madrid finns dokument som visar att Löfling har skrivit brev under tiden i Guayana, gjort beskrivningar av fiskar i Orinocofloden, av småkryp, dokumenterat många djur och växter som andra botaniker först långt senare dokumenterade. Där finns Löflings egna teckningar från indianbyar och medhjälparnas illustrationer av bl.a. darrål, fågeln carrao, myrslok, kajman, kinaträdet, skorpion, den ovanliga sköldpaddan Mata Mata och den goda matfisken malen Lau Lau. Löflingexpeditionens botaniska, zoologiska och övriga material är ännu idag inte publicerat rent vetenskapligt. Kanske finns det ytterligare material någonstans, felsorterat eller i mappar som ingen har gått igenom eller om vilka ingen känner till att de är kopplade till Löfling.

Löflingrutten – nyfikenhet och kreativitet – levande minne och framtidsprojekt

Efter att länge ha varit nyfiken på Löflings äventyr i Sydamerika, reste jag i april 1997 för första gången i hans fotspår i Venezuela. Det blev kanot- och båtfärder på Orinocofloden, besök hos indianer, vandring i djungeln och mycket funderingar. Jag ville lära känna de trakter han arbetat i och skapa mig en egen uppfattning om förutsättningarna. Jag hade idéer om ett Löfling-Center i trakten med samverkan mellan Sverige, Spanien och Venezuela. Jag ville utveckla Löflingrutten till ett begrepp och ett nätverk, som skulle knyta samman de platser, där Löfling varit verksam. Jag ville skapa skolnätverk och ge aktiva turister en möjlighet till att få inblick i forskning, med betoning

på medicinalväxter i tropikerna.

Alla de goda idéer jag hade i slutet av 1990-talet fick av personliga skäl sedan vila under några år. När jag anlände till Ciudad Guayana i januari 2006 var det som turist, dessutom med begränsad ork att resa omkring. Tre saker ville jag dock genomföra: (1) lägga en blomma på Löflings grav, (2) fråga den lokala skola som fått sitt namn efter Löfling (Colegio Loeffling), om svensk skolkontakt önskades och (3) undersöka möjligheterna att utveckla mina idéer om Löflingrutten.

Jag börjar med att ta kontakt med Colegio Loeffling och blir varmt välkomnad till skolan under Löflingveckan, veckan omkring Löflings födelsedag 31 januari. Då firar man Löfling med tävlingar, parader och framträdanden av olika slag. Lokalhistorikern Rolf Gunnar Andersson i Gävle hade sänt mig foton från Tolvfors och jag visar dem för de intresserade barnen. Under året arbetar eleverna med odling, medicintillverkning av växter med fler projekt i Löflings anda. Det finns en Löflingpark och dit gör vi en guidad utflykt för att se på djuren där, vi åker på Avenida Loeffling och Plaza Loefflings två höga tegelskrapor pekas ut för mig. Colegio Loeffling är en privat skola med drygt 500 elever från förskola och upp till förberedande universitetsstudier. Skolan arbetar i Linnés och Löflings anda. Namnet Colegio Loeffling används sedan 1996. Skolchefen, ingenjören Elizabeth Bracho Arrivillaga, startade för 21 år sedan med förskola. Verksamheten har vuxit efterhand och för några år sedan lämnade hon den aluminium-industri, där hon arbetade och leder nu skolan på heltid.

Med anledning av 250-årsminnet av Löflings död ville jag lägga en blomma på hans grav och frågade efter platsen. Sedan två historieforskare försäkrat mig att det är vid Caroní-missionernas ruin han var begravd, förklarade jag att jag skulle lägga en blomma där den 22 februari. Colegio Loeffling firade Löflings födelse, inte hans död, men skolledningen beslöt göra mig sällskap. Vi utarbetade ett program och inhäm-

Bild 1. Firandet av 250-årsminnet av Pehr Löflings död den 22 februari 2006 vid Las Ruinas de las Misiones del Caroní. Foto: Solveig Nordin Zamano.

tade tillstånd från markägaren, eftersom platsen ligger vid en kraftverksdamm och bara är öppen på helgerna. Via medierna bjöd vi in alla intresserade. Det blev en uppskattad och uppmärksammas aktivitet till Löflings 250-årsminne. Tidningar, radio och TV rapporterade. Colegio Loeffling hade fått en ny tradition av förvalta.

Under minnesaktiviteten deltog ett 80-tal skolbarn från Colegio Loeffling, lärare, representanter för markägaren, det statliga kraftbolaget CVG EDELCA, universitet, privatskolor, kommunen Caronís skolor, föräldrar och så jag. Barnkören sjöng nationalsång, skolhymn, djursånger och uppförde sketcher. Det hölls tal och minnesplaketter delades ut. I mitt tal passade jag på att inviga Löflingrutten. Från och med den 22 februari 2006 ska kontakter knytas och projekt utvecklas längs Löflings livsväg, från Caroní till Gävle. Via Cumaná, Cádiz,

Madrid, Uppsala och Hillebola. Som avslutning hölls en tyst minut och vi lade ner blommor. Vi valde ett körsbärsträd nära kyrkoruinen att representera Löflings grav. Barnen ställde sig i ring runt trädet och vi lade blommor mot stammen. Det var högtidligt. Vi samtalade om hur Löfling levde och slutade sitt liv på denna plats och hur aktiviteter längs Löflingrutten ska föra samman ungdomar och inspirera till forskning inom naturkunskap med Löfling som förebild och inspiratör. Ett konkret resultat hittills om skolsamverkan är att kontakter tagits mellan Vasaskolan i Gävle och Colegio Loeffling i Ciudad Guayana. Enligt planerna ska en grupp ungdomar från Gävle åka till Colegio Loeffling under hösten 2007 om finansiering kan ordnas. Pehr Löflings privatlärare Mauritz Lundström, bördig från Härnösand, lär ha varit lärare i latin i Vasaskolans föregångare i Gävle, så där finns ett historiskt samband. Det känns väldigt roligt att ha fått medverka till allt detta.

Efter en omtumlande tid i Ciudad Guayana och vid Colegio Loeffling reste jag till Cumaná för ett kort besök. Där träffade jag lokala historiker som mycket väl kände till Löflings vistelse i staden och hans vetenskapliga arbete. De berättade en hel del, blev förtjusta över idén med Löflingrutten och ville gärna delta i framtida nätverksbyggande. Även i Ciudad Guayana uttalade sig många positivt till tankarna. Inspirerad av händelserna tog jag kontakt med producentteamet för filmen "Expedition Linné", som Linnéjubileets administration just informerat om. Resultatet av den kontakten blev att ett avsnitt i filmen spelades in i Venezuela i september 2006, delvis i Löflings fotspår i trakterna av Caroní- och Orinocofloden. En sak är jag säker på och det är att om Löfling fått leva, så hade världens högsta vattenfall Angel Falls, som visas i filmen, hetat Loeffling Falls istället! Fallet upptäcktes inte förrän 1935, fram till dess hade det varit urbefolkningens hemlighet.

Under mina sista dagar i Ciudad Guayana inbjöd jag David Dunér från Svenska Linnésällskapet att resa med mig till plat-

ser jag lärt känna. Vi besökte tillsammans Colegio Loefling, Löflings gravplats och "Castillos de Guayana". Jag presenterade några av mina kontakter och vi blev intervjuade av pressen. Dunér reste för att samla material till sin artikel om Löf-ling i Venezuela. Artikeln publicerades i Linnésällskapets årsskrift 2006.

När jag kom hem från Venezuelaresan 2006 var jag ännu mycket nyfiken på den svenska delen av Löflingrutten. Via Internet hade jag fått kontakt med tre lokalhistoriker i Gävle: Rolf Gunnar Andersson, Eva Claesson och Olle Gäfvert samt Löflingsläktingen Anders Larsson. Vi träffades i Tolvfors, såg minnesplaketten där samt gjorde en studieresa till Hillebola, där det hus Löflings far arbetade i finns kvar. I Österlövsta kyrka lade Anders märke till Löflings föräldrars gravsten i koret! Ingen kände tidigare till kopplingen. Vi fick upptäcka den! I slutet av 2006 besökte jag Åvike bruk tillsammans med lokalhistoriker från Medelpad. Att Pehr Löfving var född i Medelpad är ett antagande. Några originalhandlingar som bevisar hans födelseplats, vare sig i Medelpad eller i Tolvfors, har inte påträffats. Ännu. I en avskrift av Åvike bruks handlingar har jag dock sett en uppgift om att Erik Löfving hade en son Petrus, som dog i Guayana 1754. Årtalen var två år fel för såväl födelse- som dödsår.

Även här i Sverige väcktes mediernas intresse för Löfving genom min resa och några tidningar och TV4 intervjuade mig. Jag har blivit inbjuden att berätta om Pehr Löfving och vad jag funnit i hans fotspår. Det har blivit några skolbesök och berättarkvällar med bildvisning, bl.a. med bilder från vattenfallen i Caronifloden som Löfving beskrev. Loefling ligger begravd bara en dryg mil från fallen, som ligger en dryg mil före utflödet i Orinocofloden.

Under min tredje semestervistelse i Venezuela, vintern 2007, deltog jag i några av Colegio Loeflings många aktiviteter under två Linné- och Löfvingveckor samt i minnesaktive-

ten den 22 februari, då vi planterade ett apelsinträd vid kyrkoruinen. Man höll på att anlägga en skolträdgård. Barnen hade egen tid hos en radiostation. Inspirerade av mitt besök året innan var nu även Löflings svenska liv med i skolteatern och i teckningar. Det sjuder av kreativitet där! Senare besökte jag Barcelona och flera av Píritu-missionerna, talade med lokalbefolkning och turistorganisationer. I dessa områden har man redan turistleder som har namn som t.ex. Cacaorutten. Jag har föreslagit att de ska utarbeta Löflingrutten, vilket de visade intresse för. Vid Centrum för Karibienstudier vid Universidad del Oriente i Cumaná diskuterade vi årets Linnéfirande på Löflingtema och eventuella projekt. Stadens krönikör, Ramón Badaracco, skriver troligen en artikel om Löfling inom en nära framtid.

Avslutningsvis vistades jag som vanligt i badorten Macuto nära hamnstaden La Guaira och flygplatsen. Mitt emot hamnen i La Guaira, finns kakaobolagets koloniala byggnad kvar. Här passerade Löflings brev och efterlämnade material för transport till Spanien. Jag besökte historiska gruppens kontor till höger om huvudingången i "La Casa Guipuzcoana", blev väl mottagen och de tyckte liksom så många andra, att mina Löflingrutten-idéer var bra. Jovisst, sade de och pekade, här hanterades både Löflings brev och kakao.

Den sista tiden av min resa 2007 förhindrades jag att genomföra många av mina planer och kunde tyvärr inte återse Sven Nehlin, som jag träffade året innan. Sven Nehlin är bofast i Caracas sedan drygt 50 år. Han är den som genom lyckad lobbying ligger bakom att Löflingparken och Löflingaveynen i Ciudad Guayana bär Löflings namn, att det gavs ut ett Löflingfrimärke 1980 och att det finns minnesstenar i Löflingparken och i Botaniska trädgården i Caracas. Vid 250-årsdagen 2006 arrangerade han minnesaktiviteter och en stor utställning av medicinalväxter i Caracas Botaniska trädgård. Efter min tredje resa har såväl medieintresse som inbjudning-

ar till bildföredrag, utställningar och artikelskrivande ökat. Löflingrutton har liksom fått ett eget liv!

Framtiden – Löfling i 2000-talet

Pehr Löfling och hans arbete drygt 250 år efter hans död är inte bortglömt, kan jag konstatera. Linné skulle ha varit nöjd. Löfling är mer aktuell än någonsin. En spännande händelse är arrangemanget med inbjudna forskare på tema Löfling den 17 oktober 2007 på Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm. Spanska forskare som skrivit mycket om Löfling stödjer Löflingrutton-idéerna. När jag studerade vid Universidad Complutense i Madrid 1980, besökte jag de flesta Löfling-platserna i Spanien. Nu behöver Löflingrutton där utvecklas. I Madrid finns Löfling-minnesmärken i Botaniska trädgården, på Linnébystens pelare och ett är invigt av kronprinsessan Viktoria 2001.

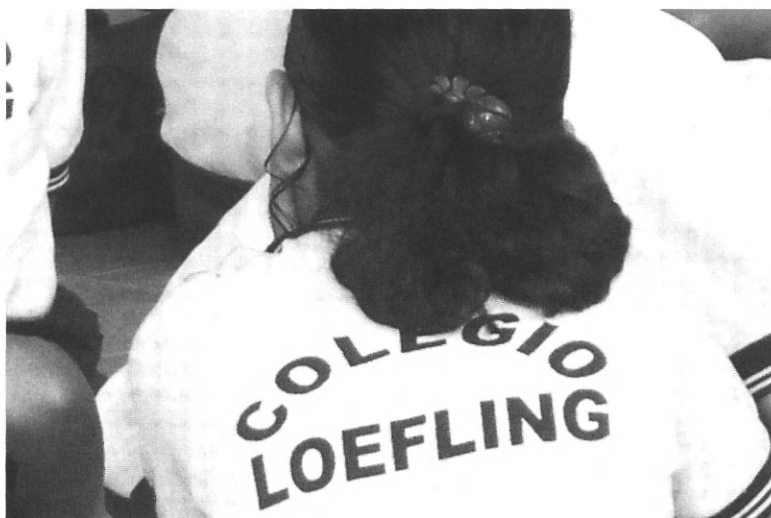

Bild 2. Elev på Colegio Loeffling. Foto: Solveig Nordin Zamano.

Kenneth Nyberg i Göteborg forskar i Löflings brevbok och publicering via Internet planeras. Förhoppningsvis utvecklas kontakterna mellan Colegio Loeffling och Vasaskolan i Gävle ytterligare.

Jag vill medverka till att bilda en förening, "Löflings vänner – Amigos de Loeffling", till att hans expeditionsmaterial gås igenom vetenskapligt och publiceras samt till att en klickbar karta på Internet ska skapas för Löflingrutten (jfr. Litteraturlistans klickbara Linnékarta!), till att skolsamverkan och nätverket omkring Löflingrutten ska utvecklas.

Och jag som var på semester, vilade mest hos mina vänner och bara ville lägga en blomma på Löflings grav! Mycket kan komma ut av en liten handling! För det som återstår att göra finns inga gränser! Allt är möjligt!

Som avslutning vill jag berätta en liten historia. En elev i Colegio Loeffling frågade mig: "Vet du om Löfling efterlämnade några barn?" Jag svarade: "Nej, inte som man vet. Men en sak vet jag, att här i Colegio Loeffling har han mer än 500 barn som stolta bär hans namn på ryggen!" I Venezuela kallas eleverna "Löflingbarnen"!

Välkommen till Löflingfamiljen längs Löflingrutten!

Källor och referenser samt annan litteratur om Löfling. Ett urval (med kommentarer inom parentes)

Källor och referenser

- Barandiarán, Daniel de, Testamentaria de Pehr Loeffling. I tidskriften *Paramillo* nr 16, 1997. (Löflings bouppteckning, auktion, köpare m.m.)
- Claesson, Eva, Linnélärjungen Pehr Löfling. I *Gestricia, Gästriklands genealogiska förening*, nr 3, augusti 2006. (Om släkt, bostadsorter.)
- Löfling, Per, *Iter Hispanicum*, 1758. (Den digitala versionen, se under Linné, Internetadresser nedan.)
- Pelayo López, Francisco (redaktör), *Pehr Löfling y la expedición al Orinoco: 1754–1761*. Madrid 1990.

Pelayo López, Francisco, Miguel Angel y Puig-Samper, *La obra científica de Löffling en Venezuela*. Cuadernos Lagoven Serie Medio Milenio, Lagoven, S.A. Caracas 1992.

Rydén, Stig, *Pedro Loeffling en Venezuela (1754–1756)*. Madrid 1957.

Rydén, Stig, *Pehr Löffling. En linnélärjunge i Spanien och Venezuela 1751–1756*. Stockholm 1965.

Litteratur i urval

Andersson, Rolf-Gunnar, Eva Claesson och Olle Gäfvert. Tolvfors. *Historia – historier och människor*. Gävle 2002. (Avsnittet om Löffling.)

Dunér, David, *Svenska Linnésällskapets årsskrift 2006* och *Populär Historia* nr 8 2007. (Innehåller båda en artikel om Löffling i Venezuela.)

Johansson, Berry och Torgny Nordin, *I Linnés fotspår längs Norrstigen*. Timrå Naturskyddsförening, Ny uppl. 2007. (Löfflings koppling till Medelpad.)

Lucena Giraldo, M., *Laboratorio tropical. La Expedición de Límites al Orinoco, 1750–1767*. Caracas 1991.

Núñez de Sthein, Carmen Elena, *Una Bromelia para Loeffling*. 2006. (Om Löfflings hela liv.)

Internetadresser

Kungliga Botaniska Trädgården Madrid, artikel på spanska Pehr Löffling en el Orinoco: http://www.rjb.csic.es/historia_orinoco.php.

Linnés korrespondens, böcker, bl.a. *Iter Hispanicum*, på Internet: <http://linnaeus.c18.net/>.

Linné, Carl von, *Iter Hispanicum* på Internet, där man kan läsa en sida i taget: http://linnaeus.c18.net/Editions/index.php?id_source=390&web_folder=lof58.

Linné, Carl von, *Iter Hispanicum* på Internet, version där man kan ladda ner hela boken, <http://bibdigital.rjb.csic.es/ing/Libro.php?Libro=66>.

Nordin Zamano, Solveig, artikeln Mohedsbo på intressant resa i Venezuela: 2006-02-25, www.mohed.se. Sök i Nyheter.

Nordin Zamano, Solveig, text och bild till klickbar karta, Linnés resväg på lappländska resan genom Gävleborgs och Västernorrlands län på www.vv.se. Välj Vagnätet, välj Turistvägar, välj Län. Se text om Gävle, Åvike bruk, Nora och Själevad. Även www.linne2007inorr.se och www.linne2007.se.

Övrigt

Filmen "Expedition Linné" inleds med ett avsnitt inspelat i Venezuela

2007, till stor del i Löflings fotspår. Produktion Folke Rydén, Mattias Klum fotograf och resenär. Solveig Nordin Zamano idégivare till avsnittet.

The Linnæus Apostles – Global Science & Adventure. (8 Volumes). IK Foundation & Company. London 2007.

Nehlin, Sven, svensk i Caracas. Sök i Google på namnet och AVEPALMAS för närmare information.

Urval av artiklar om Solveig Nordin Zamano i Löflings fotspår i Venezuela 2006:

Tidningen *Ångermanland* 2006-04-29.

Arbetsbladet: www.arbetsbladet.se 2006-02-18, 2006-03-19.

Correo del Caroní, Venezuela: 2006-02-04, 2006-02-23 och 2006-03-05.

Kontaktvägar till författaren

Solveig Nordin Zamano, Kompanivägen 2 i Mohed, 826 92 SÖDERALA, tel 0270-42 60 88, mobil 070-672 8483. E-post: solveig.nordin@soderhamn.com och/eller norglobal@hotmail.com.

DANIEL ANDERSSON MALMGREN

Kvinnor och män i ordspråk från övre Norrland

En projektbeskrivning och ett upprop till
Oknyttts läsare

Här följer först en kort beskrivning av det forskningsprojekt jag sedan våren 2005 arbetat med vid institutionen för Nordiska språk vid Umeå universitet. Efter denna presentation efterfrågar jag hjälp av Oknyttts läsare med att komplettera mitt material.

Projektbeskrivning

Framför mig, på skrivbordet, har jag en samling ordspråk som alla har två egenskaper gemensamt: (1) de har använts av människor som bott i övre Norrland och (2) de handlar alla på ett eller annat sätt om män eller kvinnor. Materialet är fascinerande! Att ägna dagarna åt att fördjupa sig i de visdomar och erfarenheter som ordspråken förmedlar är ett privilegium och för var dag som går upplever jag det som att jag får större förståelse för de människor som använt ordspråken och det samhälle de levit i (och i viss mån fortfarande lever i).

Men en så pass omfattande forskningsinsats låter sig inte enbart motiveras av forskarens egna personliga utveckling. Frågor som ständigt måste vara närvarande är: *Varför ska man*

studera ordspråk på detta ingående sätt? och Vilka nya kunskaper kan nås?

All humanistisk forskning inbegriper människor. Vissa hävdar t.o.m. att den humanistiska forskaren, oavsett disciplin, alltid arbetar med någon del av den övergripande frågan: Vad innebär det att vara människa? Frågan är oerhört vid och perspektiven oändliga, men samtidigt är den tilltalande i sin enkelhet. Åtminstone kan den användas som utgångspunkt här.

På vilket sätt ordspråk och forskningen därom kan relateras till denna stora fråga illustreras väl av en forskare vid namn Raymond Gibbs vid avdelningen för psykologi i Santa Cruz. Han säger, att eftersom ordspråk är *erfarenhetens barn* och *frukterna av visdom*, så måste vi studera dem för att bättre förstå alla *varför?* och *hur?*, som har med mänskligt beteende och tänkande att göra. Genom att studera ordspråken kan vi bättre förstå hur människor tänker och varför de handlar på ett visst sätt.

Från humaniora i stort, via Raymond Gibbs, kan vi se att ett studium av ordspråk är ett studium av mänskligt beteende och tänkande. Just dessa beteenden och sätt att tänka visar sig i ordspråken, t.ex. i form av fördomar, sedvänjor samt normer och regler.

I min studie vill jag sätta fokus på en liten del av den tankevärld som ordspråken ger uttryck för; den delen har att göra med den i så gott som alla kulturer mycket viktiga uppdelningen mellan kvinnor och män. Ordspråken i mitt material används för att beskriva *kvinnor* och *män*, ger uttryck för fördomar om kvinnor och män samt talar om hur kvinnor och män bör bete sig, var för sig och tillsammans. Det är min bestämda uppfattning att denna studie kan leda till att ytterligare en liten pusselbit kan läggas till det långt ifrån färdiga pusslet som kort kan formuleras: Vad innebär det att vara människa?

Upprop till Oknyttts läsare

Kanske är det så att DU, läsare av *Oknytt*, sitter inne med kunskap som skulle vara av stort värde för mig i mitt avhandlingsarbete? Ta en titt på den bifogade frågelistan (löst blad) och se vad du kan bidra med. Nedan beskriver jag mer i detalj de problem som din information kan hjälpa till att lösa.

Medan vissa ordspråk, som t.ex. *En snål husmor får få vänner* (Grundsunda) eller *Smesmarra å skomarkarkälinga ha sämst om skon* 'Smedens märr och skomakarens hustru har de sämsta skorna' (Degerfors) är relativt enkla att förstå, är andra betydligt mer gåtfulla.

Ett exempel är det målande ordspråket *Fanen har eingerrst våra då kveinnen hågg ven* 'Fan har ingenstans att vara då kvinnorna hugger ved' (Skellefteå), där frågorna hopar sig: Vem är denna fan? Är det möjligtvis mannen? Och varför har han ingenstans att vara? Har hans arbete tagits ifrån honom eller är det så att kvinnans humör håller honom på avstånd?

Ett annat ordspråk, där en oinvidig inte kommer åt hur det har använts, är *Storhovete hästa o smälbente kvinnfålka sko man akte se för* 'Storhovade hästar och smalbenta kvinnor ska man akta sig för' (Edsele). Varför har hästen i ordspråket stora ho- var? Är det för att de därför sparkar särskilt hårt eller mycket, eller arbetar de dåligt? Samma frågor gäller kvinnans smala ben. Är de tecken på dålig arbetsförmåga eller benägenhet att sparkas? Eller något annat?

Mannen är inte heller förskonad från att utgöra ämne för svårtolkade ordspråk. Ta t.ex. ordspråket *Gammalgossarna har hushållet under hatten* (Töre), där det inte direkt framgår om det är äldre ogifta mäns bristande förmåga till hushållliga sysslor som avses, eller om "under hatten" syftar på huvudet, och därigenom antyder att äldre män klarar sig blott på sin kunskap.

Inte heller det till en början någorlunda uppenbara ordspråk-

ket *Östaskära o onkars-ära dryp se fort* 'Skäran i öster, dagranden och ungarlsäran försvinner fort' (Umeå) visar sig vid närmare granskning vara oproblematiskt. Morgonrodnaden försvinner förvisso fort, men vilken roll, om någon, spelar det faktum att den traditionellt förebådar dåligt väder?

Ovan har jag presenterat fyra ordspråk vars betydelser och användningar inte är särskilt lätta att komma åt, men även ordspråk, där det finns beskrivet hur de använts, skulle tjäna på ytterligare förklaring. Ta t.ex. ordspråket *Större skepp än en svinho har seglat omkull* (Grundsunda), där jag har fått förklaringen att det kan användas med betydelsen 'finare dam än en piga har fått en oäkting'. Detta ordspråk med denna förklaring är lätt att förstå, men jag vet ingenting om huruvida denna användning var en vanlig användning av just detta ordspråk eller om det fanns andra betydelser som var vanligare. Inte heller står det klart om ordspråket använts för att trösta någon som hamnat i olycka, eller om det använts för att säga att även högreståndspersoner kan göra bort sig. Här skulle en beskrivning av faktiska situationer från personer med erfarenhet av detta ordspråk, hjälpa till att klargöra många frågor.

Det skulle vara oerhört värdefullt att få alla tänkbara beskrivningar av ordspråken jag studerar. I vilka situationer de använts, vem som sade dem och till vem o.s.v. Även kunskap om liknande ordspråk eller ordspråk, där samma budskap uttrycks fast med hjälp av andra metaforer och liknelser skulle vara av stort värde.

För att ytterligare visa på hur nyanser av ordspråkens användningar saknas i mitt material kan vi se på följande ordspråk: *Åskväre å käringträta börje vä storm å slute vä väta* (Edsele), där det tydligt framgår att bråk, där kvinnor är inblandade, till en början är häftiga, men att de slutar med gråt. Men det framgår inte, om ordspråket använts av män för att beskriva kvinnor på ett kärleksfullt sätt, eller om det använts nedsättande och hånfullt. Även här skulle faktiska erfa-

renheter vara av stort värde.

Alla svar jag får in är av stor betydelse, även om det bara rör sig om enstaka kommentarer. Skulle det finnas mycket att berätta går det också bra att skriva ner informationen på separata blad och skicka med dem tillsammans med frågelistan.

Stort tack på förhand!

I inlandet

Då solvarvet samlar in
sommarns lekfulla vattenglitter
solvärmen svalnar stilla

då frågar sommardagarna
efter senaste nytt
om männen och kvinnorna
som for sin väg för många år sen
alla med namnet Odyssev
gömt i efternamnet

Bo Johansson (JNS-s kulturpristagare 2007)

Recensioner

Margareta Biörnstad. Kulturminnesvård och vattenkraft 1942–1980. En studie med utgångspunkt från Riksantikvarieämbetets sjöregleringsundersökningar. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 2006.

Vattenkraften utnyttjades i äldre tid för att driva kvarnar, smideshammare och vattensågar. Men det var först omkring sekelskiftet 1900 som den i större skala började tas i anspråk för industriell drift. Möjligheten att överföra elkraft över längre sträckor resulterade i tillkomsten av en rad kommersiella elföretag. 1894 bildades det första, Hissmofors AB, med kraftverk vid Indalsälvens utlopp ur Storsjön i Jämtland. Utbyggnaden av Trollhätte kraftverk och kanal 1907–19 blev sedan startpunkten för den statliga satsningen på kraftverk.

Vattenkraftens utbyggnad hör intimt samman med Sveriges industrialisering och modernisering. Elenergin blev nu lätt tillgänglig i hemmen och vid våra stora exportindustrier. Människorna hade därför överlag en positiv syn på utbyggnaden. Det gäller även naturvårdens och turismens tidiga

förespråkare. När forsarna och fallen vid Älvkarleby byggdes ut, yttrade en av Svenska Turistföreningens ledande män i Dagens Nyheter 1910 att han hade full förståelse för utbyggnaden och fortsatte: "Turistföreningen tänker alltså inte försöka skapa någon som helst opinion mot projektet. Att en vacker trakt förfulas är ju beklagligt, men när det sker för att hjälpa industrin i landet och därmed det allmänna välbästandet, har man ingen rätt att sjunga klagvisor."

Efter tillkomsten av Porjus kraftstation i Norrbotten 1911–15 ville statliga Vattenfall fortsätta och göra stora ingrepp i Stora Sjöfallets nationalpark. En sjö skulle skapas som upptog hälften av den dalgång, som gick genom nationalparkens centrala del. Stora botaniska och biologiska värden skulle därigenom gå förlorade. Kungl. Vetenskapsakademien beklagade ingreppen men tillstyrkte utan vidare. "I beaktande av den ofantligt stora nationalekonomiska vinst, som är förhållandevis liten, anser sig vetenskapsakademien ej kunna afstyrka K. Vattenfallsstyrelsens framställning allraminst i nuvarande

tid, då ökad bränsle och krafttillgång är ett livsvillkor för vårt land.”

Ökad krafttillgång angavs också vara ett livsvillkor för Sveriges utveckling, när de stora norrlandsälvarna från 1942 och framåt började byggas ut på allvar. Ett femtontal större och medelstora kraftverk byggdes fram till 1960 i Indalsälven, Ångermanälven, Fjällsjöälven, Ume, Skellefte och Lule älvar. Billig norrländsk vattenkraft skulle nu föras över till övriga landet. Tillväxt och välfärd måste prioriteras, därom var politiker och industrimän överens. Välfärdsstaten skulle byggas upp med hjälp av exportinkomsterna. Miljöaspekter fick inte lägga några hinder i vägen. Problemet var nu bara att viktiga delar av den svenska jorden, vårt största riksarkiv enligt Vilhelm Moberg, och där människor funnits i tusentals år för alltid lades under vatten. Riksantikvarieämbetet inledde därför sommaren 1942 de första arkeologiska inventeringarna i anslutning till den forcerade vattenkraftsutbyggnaden i Jämtland efter krigsutbrottet. Samma år hade Riksdagen också stiftat en ny lag om skydd för fornlämningar och fornynd. I slutet av 1940-talet införde Vattenfall sedan kulturhistoriska undersökningar som en självklar del av utredningsarbetet vid all vattenkraftsut-

byggnad. Det blev det egentliga startskottet för en bred arkeologisk och etnologisk dokumentation av de väldiga områden, som under de följande årtiondena i grunden skulle komma att påverka uråldriga boplatsoområden och kulturbygder.

Om allt detta har Margareta Biörnstad, riksantikvarie 1987-93, skrivit en grundlig och väldokumenterad bok. Biörnstad anställdes vid Riksantikvarieämbetet redan 1951 och ledde som grävande arkeolog några år senare undersökningen av en av storhögarna vid Högomsfältet utanför Sundsvall. I början av 1960-talet övertog hon ansvaret för ämbetets sjöregleringsundersökningar. Den operativa ledningen för själva fältundersökningarna låg däremot hos två andra befattningshavare, Harald Hvarfner och Sverker Jansson. Boken är också tillägnad dessa bägge eldsjälar. Biörnstad själv kom mer och mer att inrikta sig på övergripande strategier och verksamheten inom projektet Norrlands tidiga bebyggelse. Hennes sakkunskap inom ämnesområdet måste därför betecknas som enastående. En baksida av detta är att detaljnivan i boken blivit väl hög. Biörnstad har med namns nämning velat göra rättvisa även åt medarbetare ganska långt ner i den statliga kulturminnesvårdens hierarki

efter andra världskriget.

Sjöregleringsundersökningarna, som föredömligt redovisas i en 17-sidig bilaga, genomfördes som ett "gentlemen's agreement" mellan ämbetet och företrädare för kraftintressenterna. Årliga beslut om inventeringar fattades där kraftverksföretagen stod för fiolerna. Inventeringarna var alltså från början externfinansierade och belastade inte nämnvärt ämbetets budget. Snart tillkom dock en särskild sektion för sjöregleringsärenden vid ämbetet. Ett förtroendefullt samarbete uppstod, inte minst mellan arkeologerna och Vattenfalls platschefer vid byggena. Biörnstad nämner särskilt civilingenjör Väinö Wanhainen, först platschef vid Nämforsens utbyggnad och senare vid kraftverksbygget i Bergeforsen.

Riksantikvarieämbetet agerade med diplomatisk försiktighet gentemot inventeringarnas finansierare, kraftverksintressenterna. Dagens miljöaktivister skulle kanske säga att man agerade flat och undfallande. Men det fanns ingen egentlig miljöopinion ute i samhället, som kunde ge råg i ryggen för en tuffare attityd. Ämbetet lyckades heller aldrig stoppa något kraftverksbygge eller någon uppdämning. Däremot kunde man förmå Vattenfall att anlägga kraftverket vid Nämforsen i Näsåker något

längre uppströms Ångermanälven än planerat och på så sätt rädda större delen av de ovärderliga hållristningarna på öarna och stränderna nedanför forsen.

Men man dokumenterade och grävde ut inte bara gamla stenåldersboplatser utan gjorde också etnologiska fältundersökningar. På så sätt lyckades man genom intervjuer, filmning och fotografering åt eftervärlden bevara en hel del av fjälltrakternas nybyggeskultur och småbrukarkulturen efter älvdalarna. Tillsammans med umefotografen Sune Jonssons foton från Västerbottens landsbygd på 1950- och 1960-talet har vi här ett rekviem över ett numera försvunnet Norrland. Ett bestående dokument från det etnologiska fältarbetet är också Harald Hvarfners 1964 utgivna bok om lax- och sikfisket i Indalsälven, där redskapen och de olika lagens arbete dokumenteras.

Tonvikten låg hela tiden på inventering och dokumentation. Biörnstads framställning andas en omisskännlig besvikelse över att Riksantikvarieämbetets ledning och den närstående Vitterhetsakademien endast visade ett svalt intresse för analys och publicering av de gjorda fynden. Detta kom istället i viss mån att ske inom projektet Norrlands tidiga bebyggelse (NTB), som startade 1968 med

stöd från den då nybildade Riksbankens Jubileumsfond. Ett forskningsprogram utarbetades av sedermera professor Evert Baudou. Projektet kom aldrig ut med någon slutredovisning men har varit en viktig resursbank för den nytolkning av Norrlands förhistoria, som under Baudous ledning sedan 1975 utförts vid Umeå universitet.

När Biörnstad slutar sin framställning hade en helt ny samhällslik syn på miljö, natur och kulturminnesvård vuxit fram. Det tydligaste exemplet på detta var riksdagsbeslutet 1976 om att Vindelälven skulle bevaras. Riksantikvarieämbetet gick aldrig i bräschen för denna syn på kulturlandskap och bebyggelse men var en viktig medaktör när den nya strategin utformades.

Margareta Biörnstad tydliggör i sin välskrivna bok på ett förnämligt sätt kulturminnesvårdens svåra roll i det svenska 1900-talets vattenbyggnadsprocess. Genom Biörnstads och hennes medarbetares insatser inom svensk kulturminnesvårds största projekt under 1900-talet kunde inte kraftverbyggenas skador förhindras men väl på ett under rådande politiska och samhällsliga förhållanden rimligt sätt minimeras. Att hennes bok kommer att bli ett ofta konsulterat standardverk inom svensk

arkeologi och kulturminnesvård står utom varje tvivel.

Lars-Göran Tedebrand

Thea Hälleberg. Sorsele – Släkter från nutid till 1600-talet, Hans Erssons sonson, Johan Hanssons ättlingar inom Sorsele kommun. Föreningen DIS, Linköping 2007, 670 sidor, inkl 21 familjeöversikter i fotomontage, och med omfattande personregister.

Thea Hälleberg, 2003 års Örnbergpristagare, har i mars 2007 med en fjärde bok fullbordat sin fantastiska släktsvit *Sorsele – Släkter från nutid till 1600-talet*. Denna bok fokuserar på den förste nybyggaren Johan Hansson i Örnäs och ett urval av hans ättlingar inom Sorsele kommun, med utgångspunkt från 21 nu levande familjer. Förordet är skrivet av professor Lars-Erik Edlund vid Umeå universitet. Boken innehåller, i likhet med de första tre böckerna, fotomontage med familjebeskrivningar samt omfattande antavlor i både grafisk form och i tabellform över var och en av de beskrivna familjerna. En detaljerad stamtavla i tabellform, med en grafisk översikt, ger i slutet av boken läsaren en insikt i kopplingen mellan antavlornas probander

och ättlingarna till Johan Hansson och hans hustru Catharina Lestander.

Lars-Erik Edlund skriver i sitt förord: "Detta mäktiga fyrbandsverk, som i sådan detalj och med sådan skärpa redovisat dem som levt och verkar i sorselebygden från 1600-tal och framåt, äger självfallet stort värde för sådana som har sina rötter i bygden. Men värdet är större än så – denna minutiösa kartläggning ger nämligen forskare med många olika inriktningar källorna till fortsatt utforskning av en intressant inlandsbygd, där kulturella möten varit bärande inslag över tid. Inte minst har den befolkningshistoriska forskningen här fått en synnerligen viktig källskrift.

Den romerske poeten Horatius skaldar i ett ode 'Exegi monumentum aere perennius', i Ebbe Lindes översättning 'slutfört har jag ett verk, fastare stöpt än brons'. Thea skulle säkerligen aldrig själv ta sådana vidunderligt stora ord i sin mun beträffande sitt dokumentationsarbete – därtill är hon alldeles för blygsam. Men det är lätt för den som i likhet med undertecknad betraktar verket utifrån, att se hennes fyrbandsverk just som en bestående minnesvård över en lappmarkssocken och dess människor, som 'ett verk, fastare stöpt än brons'."

Bok 4, liksom de tidigare utgivna delarna, bok 1 (år 2000), bok 2 (år 2002) och bok 3 (2005), rekommenderas varmt till släkt- och hembygdsforskare med rötter i eller annan koppling till sorselebygden, men även som förebild till andra släktforskare för hur en släktbok eller en genealogisk sammanställning kan presenteras. Uppgifter om en och samma person kan finnas i flera av böckerna genom det omfattande nätverket av släktrationer, och därför bör hela sviten i fyra band finnas på mången bokhylla och på varje bibliotek.

Böckerna kan beställas från Stockholm (tel. 08-89 25 66, e-post levigen@telia.com), eller från Sorsele (tel. 0952-10153 eller 070-298 1872, e-post birbe@telia.com). Bok 4 kostar 300 kronor, bok 3 får man för 250 kronor, bok 2 för 200 kronor och bok 1 för 150 kronor. Paketpris för alla fyra delarna är 750 kronor. Frakt tillkommer.

Hans Læstadius

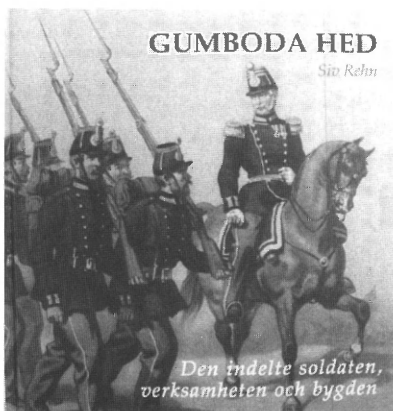
Siv Rehn, Gumboda hed. Den indelte soldaten, verksamheten och bygden. Stockholm: Probus Förlag 2007.

För drygt 100 år sedan avskaffades det gamla indelningsverket, som

hade utgjort kärnan i den svenska militära organisationen sedan 1600-talet, till förmån för den nya värnpliktsorganisationen som introducerades 1901. Trots att indelningsverket spelade en mycket viktig roll i den svenska försvarsorganisationen och i lokalsamhället är det relativt utforskat inom den moderna historieforskningen. Det gäller särskilt indelningsverkets och den indelte soldatens roll i lokalsamhället. Några undantag finns, som t.ex. Agneta Guillemots doktorsavhandling *Rask Resolut Trogen. De indelta soldaterna i det svenska agrarsamhället Västerbotten 1860–1901* (Umeå 1986), där den indelte soldaten i Västerbotten under indelningsverkets slutskede står i fokus. Siv Rehn har i sin nya bok närmare studerat vardagslivet vid en av de gamla mötes- och lägerplatserna i Västerbotten, Gumboda hed. Heden var mötes- och lägerplats för Västerbottens fältjägarkår fram till 1892 och därefter för Västerbottens regemente. Rehn bygger sin framställning på ett omfattande källmaterial, som hon funnit såväl i de centrala arkiven i Stockholm, Krigsarkivet och Riksarkivet, som i regionala och lokala arkiv. Boken är rikt illustrerad med ett stort antal fotografier, kartor och bilder som ger läsaren en mycket god bild av dåtidens soldatliv.

Enligt författaren finns det en gammal och traditionell bild av soldatlivet som präglas av nostalgi och romantiska inslag, där tyngdpunkten i framställningen ofta betonas de mer glamourösa inslagen i soldatlivet. Siv Rehn vill nyansera denna bild genom att i stället lyfta fram vardagens vedermödor, dels de som sammanhängde med tjänsten som indelt soldat, dels de som hörde till familjelivet och arbetet som familjeförsörjare och brukare av soldattorpet.

Boken inleds med en översikt av soldatens utbildningsmiljö, där förhållandena vid Bygdeå kompani ges en mer ingående beskrivning, där särskilt tonvikt läggs vid en presentation av de militära tjänstebostäderna och kompaniets chefer. Sedan följer en skildring av hur den indelte soldatens årsrytm gestaltade sig. Tyngdpunkten i utbildningen var förlagd till sommarmånaderna juni, juli och augusti, medan övriga delen av året i huvudsak kunde ägnas det civila livet. Bokens kanske mest intressanta del berör de umbäranden soldaterna fick utstå. Det var inte ovanligt att soldaterna drabbades av sjukdomar. Särskilt svårt tycks det ha varit att ställa om sig från den vanliga kosten som bjöds i soldattorpet till den kost man fick i fält. Regementets läkare påtalade vid flera tillfällen

att de indelta soldaterna hade problem med matsmältningen, eller som regementsläkaren Waldenström uttryckte det, "oordning i digestationsorganen". Av 335 sjukdomsfall år 1863 kunde 100 hänföras till problem med matsmältningen.

Men också andra sjukdomar drabbade soldaterna. Lunginflammation och tuberkulos förekom också. Under åren 1894 och 1896 var problemen särskilt omfattande. Då hade regementet landets högsta sjuktal. Det var till och med så att flera personer avled på grund av att de sanitära förhållandena var undermåliga. Orsaken till detta var att latrinerna var byggda i nära anslutning till de lokaler där manskapet utspisades, enligt regementsläkaren Sandström. I en rapport står det, att

"F.n. ligger spillningen i jernhöjd med markens yta, urinen flyter ut i omgivningen [...]." Mellan åren 1875 och 1894 hade sammanlagt två soldater avlidit under övningsveckorna på Gumboda hed, men enbart under dessa två år avled sex personer.

I bokens följande kapitel får vi följa bland annat den ibland hårda disciplin som gällde och som ofta fick till följd att soldater som bröt mot denna bestraffades. Det vanligaste straffet var arrest, men ännu långt fram på 1830-talet brukades spöstraff. Prygelstraffet avskaffades dock definitivt i den nya krigslagen från 1868. Det förekom också att soldater obstruerade mot det militära systemet genom att rymma eller emigrera. Det senare framhölls ofta i samband med tillkomsten av den stora Emigrationsutredningen vid 1900-talets början.

Sammanfattningsvis har Siv Rehn gett en insiktsfull och klar skildring av det gamla indelningsverket, så som det kunde gestalta sig i det västerbottniska lokalsamhället under 1800-talet. Med hjälp av ett rikt källmaterial berikas vår historiska kunskap om ett samhällsfenomen som numera endast kan beskådas i de få kvarvarande befintliga soldattorpen och officersboställena i länet.

Tom Ericsson

Ann Renström. *Skogsbyar. Om byar och bybor i Ådalens skogar*. Sollefteå kommuns kulturmiljökommitté. Sollefteå 2006.

Under mellankrigstiden började den svenska landsbygden på allvar att avfolkas. 1922 var det sista år då landsbygdsbefolkningen ökade. 1936 gick industrin om jordbruket som vår viktigaste näringsgren. "Flykten från landsbygden" blev ett begrepp i samhällsdebatten och skildrades litterärt i mitten på 30-talet av Ivar Lo-Johansson i *Kungsgatan* och av Vilhelm Moberg i romanserien om Knut Toring.

Utvecklingen accelererade sedan under efterkrigstiden. På 1960-talet gick flyttlassen från Norrland och Värmland till Stockholm, Eskilstuna, Västerås och andra expanderande städer och industriorter. Ett helt nytt liv väntade tidigare glesbygdsbor i miljonprogrammets sovstäder, på TV skildrat av Bengt Bratt i långköraren *Hem till byn*. Särskilt hårt drabbades den rena skogsbygden. Socknarna i västra Ångermanland är ett gott exempel på detta. Hembygdsforskaren Frans Bergvall konstaterade 1970 att det fanns 126 ödegårdar bara i Edsele socken och att byggnaderna hade rivits på 36 av dem. Nio skogsbyar i socknen hade avfolkats helt och i flera

andra bodde endast några få åldringar kvar.

Om uppodlingen, kolonisationen och den senare avfolkningen i Ådalens skogar har arkitekten Ann Renström, bosatt i Sunnanåker mellan Sollefteå och Kramfors, skrivit en vackert illustrerad bok, som man bara kan önska många läsare. Tyngdpunkten ligger på förhållandena i socknarna Edsele, Helgum och Ramsele. Författarinnan har tidigare i flera skrifter behandlat ångermanländsk byggnadstradition. I den nya boken förenar hon på ett föredömligt sätt glimtar ur kolonisationshistorien med byggnadsskickets utveckling. Till bokens mest påtagliga förtjänster hör intervjuerna med kvarlevande åldringar på ensliga skogsgårdar och deras barn och barnbarn. Här möter vi ett stycke ångermanländsk och svensk samhällshistoria, som tack vare Renström nu räddats åt eftervärlden. En bra bok alltså, som emellertid kunde ha blivit ännu bättre om den försetts med en och annan karta över de aktuella socknarna och byarna.

Boplatsinventeringarna i samband med sjöregleringarna inom Ångermanälvens vattensystem avslöjade att det tidigt bott människor efter Fjällsjöälvens och Faxälvens dalgångar. Renström tar för sin del avstamp i den "moderna"

kolonisationshistorien med Gustav Vasas kärnfulla upprop till "menige man i Ångermanland och Medelpad" att odla upp ödemarkerna: "Sådana ägor, som obbyggde ligge, höre Gud, Oss och Sveriges krono till [...] och fattige män, som hava varken hus eller jord, kunna med tiden komma till besittning och få yttermera bärgning än de nu hava." Nybyggare beviljades generösa friår från skatter och pålagor. Svedjefinnar från Savolax flyttade in på 1600-talet, allra tidigast till Graninge och Viksjö.

Under avvittringen på 1700- och 1800-talet bildades sedan många nya hemman väster om Ångermanälven och svaga hemman tillfördes skog från kronoallmänningarna. Men livet var ännu i sen tid hårt i de avlägsna skogsbyarna. Om en nybyggare berättas det att han i väglöst land bar hem både järnspis och tröskverk från lanthandeln. Man kommer här osökt att tänka på Isak i Hamsuns *Marksens gröda*. En lokal författarinna, prästdottern från Sollefteå, Laura Fitinghoff, har i sin filmade klassiker *Barnen från Frostmoffället* för generationer av både barn och vuxna skildrat hur livet kunde gestalta sig för en familj i Ådalens skogsbyar. Den familj vars öden hon så gripande beskrivit hade en förebild i en av Edseles "fjällbyar".

Järnbruken i Ådalen, som börja-

de anläggas redan i slutet av 1600-talet, tillförsäkrades stora skogsarealer för kolning i samband med avvittringen. När skogen sedan fick verkligt värde i samband med sågverksindustrialiseringen kom bolagen att ta över en stor del av bondejorden i Renströms socknar. Vid sekelskiftet 1900 ägde bolagen, främst Graningeverken, 87 procent av jord och skog i Graninge. I flera andra socknar var andelen bolagsjord nästan lika hög.

Det blev liv och rörelse i skogarna. Dalkarlar och värmlänningar deltog i timmerdrivningarna. Författaren Albert Viksten, son till en byskomakare och bolagsarrendator i Graninge, har i romaner som *Timmer* skildrat småbrukarslitet, timmerhuggningen, flottningen och kolningen i Renströms bygder under sågverksepoken. Författarinnan ger receptet på kolbullarna, skogshuggarnas permanenta föda: hårdstekt amerikanskt fläsk från slakterierna i Chicago blandat med mjöl och vatten.

Men bolagsexpansionen hade många avigsidor. Tidigare självägande bönder förvandlades till arrendatorer och lönarbetare. Den liberala journalisten och publicisten Jonas Stadling företog i början av 1890-talet en resa genom västra Ångermanlands bolagsbygder. Sina intryck har han skildrat i

den lilla skriften *Vår irländska fråga*, som kom ut 1894. Stadling skriver att bolagens maktställning underblåste hat- och trotsstämningar, som förorsakade "att de missnöjda och mera självständiga resa till Amerika". En sagesman från Ångermanälvens övre ådal, det bolagsdominerade Ramsele tingslag, omnämnde för Stadling "att den forna självägande befolkningen har emigrerat eller tänker på att göra det". Yttrandet är kanske något tillspetsat. Men många övergav bolagsgårdarna. Bara från Ramsele tingslag utvandrade nära 1 500 personer före första världskriget, andra följde efter på 1920-talet. Renström återger i sin bok ett foto med några Finnforstorpare från Ramsele som farmare på ett vetefält i Kanada.

Även politiskt fick bolagsväldet stora konsekvenser. Vid den socialdemokratiska partisprängningen 1917 gick Ångermanlands partidistrikt över till vänstersocialisterna, som var mycket starka i Graninge och andra bolagssocknar. Den legendariske riksdagsmannen och redaktören för *Nya Norrland* i Sollefteå under åren 1912-26, Ivar Vennerström, ville inte bara vara talesman för verkens folk utan tog sig också an "jordfolkets", dvs. småböndernas, torparnas och bolagsarrendatorernas intressen.

Sågverksdöden på 1920-talet

och depressionen under 1930-talets första år slog hårt mot Renströms råvaruproducerande socknar. På 1950-talet ersattes sedan timmersvansen och yxan av motorsågen, hästen av traktorn och flottningen av lastbilstransporterna. Domänverket och bolagen sökte behålla ett fåtal fasta skogsarbetare genom att först anlägga kolonat och kronotorp och sedan arbetarsmåbruk, s.k. Per Albin-torp, i Västernorrland nära två tusen. Men utvecklingen rullade obevekligt på. De som bodde kvar i skogsbyarna fick det förvisso bättre i materiellt avseende men kom att omges av nedlagda gårdar och kalhyggen. En mer polemiskt lagd skribent än Renström skulle kunna ha åtskilligt att säga om en skogsvårdslag, som anpassats efter skogsbolagens behov och om lantbruksnämnder, som mer gynnade bolagen än enskilda markägare. Befolkningen i glesbygden fick betala priset för denna politik.

Vid sin skildring av byggnadskicket i skogsbyarna kan Renström repliera på sina djupgående kunskaper i ångermanländsk byggnadstradition. Gårdarna på "fjället" var i allmänhet anspråklösare och hade färre byggnader än i centrala Ådalen. Men här fanns också den typiska ångermanländska korsbyggnaden med snickarglädje och många sidobyggnader.

När järnvägen och flottningslederna byggdes ut, fick många hus gedigna, välagda socklar av kilad sten. Enkelhus och parstugor kompletterade bilden. På många håll var köket med sin våningssäng det egentliga bostadsrummet. Den allra enklaste planlösningen hade Per Albin-torpet med sina yttermått på 6 x 7,5 meter.

Det som stannar längst i minnet vid läsningen av Ann Renströms bok är ändå de enskilda människödena. Stora samhällsförändringar beskrivs allra bäst genom högupplösning och inzoomning mot det individuella och mycket lokala. Det finns en stillhet och en högtidlighet över många av Renströms äldre foton av småbrukarhustrur i trånga ladugårdar, i bagarstugor och vid vårbyk i byälven. Men också över nytagna foton av äldre i köket i nästan övergivna byar. Alla påminner de om umeåfotografen Sune Jonssons prisbelönda foton från den döende småbrukarkulturen i Västerbotten på 1950- och 1960-talet. Helmer Grundströms återgivna strofer är kongeniala i sammanhanget: "Från öster går solen. Den sjunker i väst. Och sedan är allt glömska och tystnad."

Lars-Göran Tedebrand

Eric Tillberg, Minnen från hembyn och annorstädes. Eget förlag (Eric Tillberg, Gådeåvägen 16, 871 41 Härnösand). Härnösand 2006.

Eric Tillbergs självbiografi utgavs på meänkieli under titeln *Muistoja kotikylästä ja muualltaksi* år 2004. Originalet har översatts till svenska av Kerstin Johansson och Matti Kenttä. Utgåvan har utökats med ett kapitel om författarens tid som yrkesinspektör i Härnösand. Delar av de första kapitlen har publicerats tidigare i *Kainulasjärvi-journalen* och boken rymmer också två uppslag med fotografier från hemtrakterna. Det går över min kompetens att betygsätta översättningen, men språket är ledigt och elegant och inte utan viss kärvhet i formuleringarna, vilket jag tror återspeglar originalets språk. De båda dikter som inleder och avslutar boken är utmärkta, i alla sina detaljer högst konkreta med sin påtagligt tornedalska lokalfärg och samtidigt existentiellt mångbottnade. Kanske vittnar de om ett väl genomfört och mot originalet följsamt översättningsarbete?

Framställningen kan på ett yttre plan liknas vid en utvecklingsroman, en genre med rötterna tillbaka till Rousseau och till Goethes 1700-tal. Mer specifikt påminns man om våra egna arbetarförfattare som Ivar Lo Johansson och Ey-

vind Johnson, som använde sig av sina liv som utgångspunkt för sitt skapande. Tillbergs far var kronotorpare under Domänverket medan Ivar Los far var "egnahemmare". Det finns också yttre likheter med Johnsons självbiografiska *Romanen om Olof*, när Tillberg initierat skildrar timmerhuggning, flottning och arbetet på ett tegelbruk. Men i Tillbergs fall tillkommer ännu en dimension i hans starkt upplevda utanförskap, förutom det ständigt närvarande klassperspektivet, nämligen tillhörigheten till en etnisk minoritet, som bokstavligen med hugg och slag skulle försvenskas.

Den självbiografi som Tillberg tillhandahåller läsaren är en inte sällan tragisk berättelse om en klassresa fylld av utanförskap och oförrätter, något han delar med många i sin generation (Tillberg är född 1931) med samma geografiska ursprung. Här finns betydande likheter med en annan torynedalskildrare ur samma generation, Gunnar Kieri. Jag menar, att Tillbergs framställning faktiskt har skönlitterära kvaliteter, inte minst finns det finstämda poetiska iakttagelser inströdda, som gör den i grunden tragiska beskrivningen av barndomsåren mer uthärdlig för läsaren. En bit av en röd inner slang som pryder pakethållaren på en cykel och de närmast grälla fär-

gerna och de märkliga kläderna på de bibliska gestalterna på några skolplanscher är exempel på denna sensibilitet hos författaren. Tillbergs barnaår verkar nämligen på ett högst konkret sätt ha varit gråa och trista och de få ögonblicken av starka färgupplevelser verkar ha gjort ett outplånligt intryck på författaren.

Skildringen av hans folkskoleår i kyrkbyn Korpilombolo, internerad på arbetsstugan, är på sina ställen nästan plågsam att läsa. Byborna såg ned på fattigfolket och torparna från Långheden och stryk utdelades flitigt av fröknarna för minsta lilla förseelse. Det mest förbjudna var att tala finska. Författaren påpekar att det värsta var inte den fysiska bestraffningen utan att "grötungarna", som de nedlåtande kallades av byborna, fick ett grundmurat dåligt självförtroende. Det kunde leda till en miserabel tillvaro även i vuxenlivet eller ta sig andra uttryck, såsom en påtaglig trotsighet hos författaren själv, något som han närmast understryker. Tillberg skriver att han ännu kan känna hat mot vissa av lärarna och att det finns många i kyrkbyn som han än i dag avskyr. Men det fanns undantag bland byborna: den snälle taxichauffören Palo som busade med ungarna och lät dem fylla på ved i gengasaggregatet, magister Bergman med sin fru och

den sjuklige sonen Nils Erik, som var vänliga och mänskliga på alla sätt och skomakaren Kyrö lärde dem att sy i skinn och tröstade barnen, då de längtade hem. Andra världskriget kom som en stor befrielse tyckte Tillberg. Beredskapen ledde till liv och rörelse i kyrkbyn. Dit kom då nämligen många spännande inslag från den stora världen. Tillberg sprang ärenden åt soldaterna, något som kunde ge en liten förtjänst. Bäst av allt var dock att arbetsstugan gjordes om till soldatförläggning och barnen hemförlovades till Långheden! Enda smolken i bägaren var räds-lan för vad tyskarna eventuellt kunde ta sig till då de under hösten 1944 brutalt tillämpade den "brända jordens taktik" under tillbakadragandet från Finland.

Sedan skildrar Tillberg ungdomsåren vilka inte alls var lika plågsamma som erfarenheterna från folkskoletiden. Skolinspektören menade att Tillberg var för klen för hårt kroppsarbete och försökte övertala honom att läsa vidare. Men själv ville han till skogen, dit han senare också kom efter ett mellanspel som bodbiträde. Den sistnämnda sysslan hade det goda med sig att han lärde känna släkten i grannbyn Kainulasjärvi, men det gav honom också social träning då han lärde sig att umgås med folk. I detta kapitel presente-

ras på ett inkännande sätt en del av byns äldre original. Men allt var inte frid och fröjd. Författaren berättar också om eländet med krediter och växlar. Folk levde ännu delvis i självhushåll och det var långt mellan förvärvsarbetena. Sedan följde en tid som skogsarbetare och flottare, "åren som lärde en att veta hut" enligt Tillberg själv! Arbetet var mödosamt och inte ofarligt. Det senare gällde i synnerhet förstas för flottningen. Men insprängt bland dessa skildringar finns också kortare avsnitt som skildrar jakt- och fisketurer på ett poetiskt sätt. Och trots att författaren önskade bli skogsarbetare, så finns hos honom ständigt en längtan bort från detta slit och till den värld där Kalixälven tar slut. Det formuleras drastiskt (på meänkieli) av en bekant, Karl Stridsman, som ömkar Tillberg och säger: "Men Erik-pojken, har dom tagit ut också dig till detta elände. Stackars pojk! Inte tänker väl du fortsätta med de här arbetena? Nog finns det en bättre värld framöver i andra arbeten för dig, som ännu är ung."

Ja vad kunde det vara? Gruvor-na i Malmfälten lockade inte författaren trots höga löner. Istället blev han under en period lastbilschaufför (först utan körkort!) på Kooperativa i Malmberget. Det var ett tufft ensamarbete med turer på

vintriga vägar. På det följde ett mellanspel med en skoglig utbildning i Härnösand, något som dock inte kom att leda vidare in på den banan. Istället tillbringar han två år under senare delen av 1950-talet vid Malmfältens Folkhögskola i Åsa i Halland, en vistelse som skildras i de ljusaste färger. Äntligen fick han läsa så mycket han ville, lärarna och övrig personal lämnade intet övrigt att önska och det rika kulturlivet i det närbelägna Göteborg imponerar på de kulturellt svältfödda tornedalingarna. Slutligen övervinner han också ett av de onda arven från tiden på arbetsstugan, den dåliga självkänslan, som gjorde det svårt för många tornedalingar att uppträda offentligt. Allt i allt gav folkhögskoleåren författaren ett helt nytt hopp om ett bättre liv i framtiden, där högre utbildning var ingångsbiljetten.

Efter att ha förkastat tankarna på att bli socionom, ett av det sena femtitalets framtidsyrken, stude-
rar han istället till hälsovårdsinspektör. Skildringen av tiden som hälsovårdsinspektör i Gävle och senare i Bollnäs under 1960-talet ger intressanta ögonblicksbilder av dåtidens svåra bostadsförhållanden men även av en muthärva i Bollnäs som Tillberg får reda upp. Efter ett antal år som hälsovårdsinspektör omskolar sig författaren

till yrkesinspektör efter ingenjörstudier på Tekniska skolan i Hudiksvall. Från våren 1968 och fram till pensionen arbetade han sedan som yrkesinspektör i Härnösand. Tillberg ger många dråpliga exempel på den mycket formella andan som var förhärskande på Yrkesinspektionen, när han anlände dit det skicksedigra revoltåret 1968.

Tillbergs självbiografi bjuder på intressant läsning med tragiska men även humoristiska inslag och den är också påtagligt välskriven. Även om det förstås främst är ett enskilt levnadsöde som träder fram, får sig läsaren samtidigt till livs en historik över välfärdssamhällets framväxt, där författarens senare yrkesliv i kommunal och statlig tjänst på många sätt är näst intill givet. Tillberg är en av många begåvade klassresenär i sin generation av tornedalingar, som lämnat en närmast förmodern värld, självhushållets byatillvaro och trätt in i moderniteten med allt vad det innebär. Men där barn-
domsvärlden, trots alla sina sorger och alltför få glädjeämnen ändå lyser i ett slags förklarar skimmer, likt en bit röd innerslang på en pakethållare.

Pär Elisson

Maud Wedin (red.), *Segerstedts samling: skogsfinnarna i Skandinavien: en kommenterad och illustrerad källutgåva*. FINNSAM och Finnbygdens Förlag, Falun 2006.

Det växande intresset för skogsfinsk kultur har under senare år resulterat i ett antal boktitlar. När nu en tryckt version av *Segerstedts samling (Finnbefolkningen i Mellersta Sverige och Sydöstra Norge – Bidrag till denna befolknings historia samlade av Albrekt Segerstedt)* ges ut får personer intresserade av skogsfinsk kultur tillgång till ytterligare en titel i ämnet. *Segerstedts samling* är en unik skogsfinsk dokumentation som tidigare bara varit tillgänglig i två handskrivna versioner, en på Vitterhetsakademiens bibliotek i Stockholm och en på universitetsbiblioteket i Helsingfors. Samlingen grundar sig på en undersökning som Albrekt Segerstedt, adjunkt vid Karlstads seminarium, lät genomföra under 1880-talet i Mellanskandinaviens skogsfinska bygder.

Segerstedt undersökning är grundad på frågeformulär, som han skickade till personer, som han ansåg lämpade för uppgiften. Segerstedt korresponderade med präster, skollärare, jägmästare, länsmän och allmogemän. Bland uppgiftslämnarna finns både skogsfinnar och svenskar. Materia-

let innehåller uppgifter från Örträsk i norr till Tiveden och Björkvik i söder och spänner således över stora delar av det skogsfinska etableringsområdet. Segerstedt söker upplysning om frågor som rör skogsfinnarnas ankomst till platsen och deras ursprungliga hemvist. Han är intresserad av information rörande utseende, levnadsätt, bostäder, kläder, husgeråd och verktyg, förvärvskällor och ekonomiska förhållanden, andlig odling och begåvning. Frågeformuläret innehåller också frågor om vidskepelse, sägner och sagor samt frågor rörande det skogsfinska språket. Segerstedt uppskattar att han skickat uppemot 400 brev och skrivelser under samlingsarbetet.

Den första av de två delarna består till övervägande del av uppgifter lämnade efter Segerstedts frågeformulär. Uppgifterna redovisas ort för ort från norr till söder med början i västerbottniska Örträsk. Del I innehåller dessutom samlingens norska material. Del II innehåller kompletterande anteckningar rörande den skogsfinska befolkningen, framförallt från Värmland. En del av anteckningarna följer Segerstedts formulär medan andra uppgifter rör andra teman. Segerstedt gläder sig i förordet till del II över "att den folkloristiska afdelningen kunnat var-

da så pass fullständig, som den här blivit; hvad som hit hör, bortglömmes och utplånas nämligen nu med sådan hastighet, att inom kort högst obetydligt därav skall återstå". Segerstedt var uppenbarligen medveten om den skogsfinska kulturens utsatta situation.

Uppgifterna från sagesmännen är av varierande kvantitet och kvalitet. Uppgifterna från Ekshärad, lämnad av småskolläraryn Karin Nilsson, är bara på något tiotal rader medan skolläraren Per Malméns uppgifter från Malung sträcker sig över tretton sidor. Malmén följer troget Segerstedts formulär och ger så uttömmande uppgifter som möjligt på de punkter upplysningar efterfrågats. Segerstedt har i stor utsträckning överlämnat till sina sagesmän att bedöma vad som är värt att redovisa och det återspeglas i materialet. Sagesmännen har uppenbarligen olika mycket kunskap om det skogsfinska inslaget på orten. Man kan också ana att sagesmännen lagt ner olika mycket möda på att ta reda på kunskap de inte själva besitter.

Det folkloristiska materialet i del II sträcker sig över 100 sidor. Det innehåller sägner, sagor, gåtor, melodier och upplysningar angående skogsfinnarnas näringsfång, seder och traditioner. Segerstedt har förmodligen lagt till en del

material som inte direkt härrör från sagesmännen. Bland annat innehåller samlingen en skrivelse av Karl Axel Gottlund från 1821 ställd till Karl XIV, *Böneskrift till Karl XIV å norske finnallmogens vägnar uppsatt av C.A. Gottlund*, i vilken Gottlund vädjar till Konungen att förbarma sig över skogsfinnarna i Norge som "till stor del varit skilda från de rättigheter och plikter, hvilka tillkommo oss som undersåtare i allmänhet, men i synnerhet såsom medborgare i det fria Sverige och Norrige". Ett annat intressant dokument i samlingen skrevs ursprungligen av den i Mora som komminister verksamme Samuel Gezelius. Han återberättar händelser och intryck från den resa han 1780 genomförde till Orsa och Fågelsjö finnmarker för "att förebygga de oredor uti religion, som der på en tid börjat insmyga och utvidga sig". Den stundtals dramatiska ögonvittnesskildringen ger en bild av livet i dessa finnmarker och med vilken iver man vid denna tid från svenska kyrkans håll försökte stävja frikyrkliga initiativ.

Med vissa sagesmän förde Segerstedt en livlig korrespondens. En av dessa var Henrik Hanson eller på skogsfinska Heiki Hannon bågja. Han är den enda av Segerstedts sagesmän, som lämnar uppgifter enligt formuläret på finska.

Han bidrar också med en svensk-värmlandsfinsk-finlandfinsk ordlista omfattande ett 140-tal ord, vilket visar att han hade en uppfattning om värmlandsfinskans förhållande till den finska som talades i Finland. Hansson har också bidragit med uppgifter på värmlandsfinska i det folkloristiska materialet. Hans mest iögonfallande bidrag till samlingen är emellertid hans värmlandsfinska översättning av *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser* från åren 1881–85. Att översätta detta dokument skrivet på högtravande kanslisvenska till värmlandsfinska måste ha krävt mycket möda och uppfinningsrikedom med tanke på att originalet innehåller begrepp som knappast täcktes av skogsfinnarnas ursprungliga ordförråd. Hansson presenterar en finska med stark svensk-norsk påverkan som ger en intressant bild av särdragen i värmlandsfinsk ordbildning och syntax. Ortografin bär stark svensk prägel, vilket emellertid inte hindrar att värmlandsfinskans ljudskick lyser igenom.

Segerstedts samling innehåller också ett intressant bildmaterial omfattande ett 25-tal fotografier, tagna av den fotograf Segerstedt skickade till de värmländska finnbygderna, och ett 30-tal tecknade illustrationer. De avbildar personer, landskap, bostäder, interiörer

samt husgeråd och verktyg. Dessutom ingår åtta kartor över de skandinaviska finnbygderna i samlingen.

För den som är intresserad av skogsfinsk kultur är det en ynnest att Segerstedts samling nu föreligger i tryck. Tyvärr lämnar det redaktionella greppet mycket i övrigt att önska. Från FINNSAMs sida har man valt att interfoliera kommentarer i texten. Kommentarerna är skrivna av olika skribenter beroende på område och dyker upp där skribenten anser sig ha något att bidra med. Vissa kommentarer omfattar bara några rader medan några växer ut till egna kapitel. Stora delar förblir emellertid utan kommentarer vilket ger ett ofullständigt intryck. Dessutom har man givit kommentarerna en egen innehållsförteckning, vilket gör att läsaren måste använda två innehållsförteckningar för att orientera sig i texten. Kommentarererna är ofta intressanta men de hade kommit bättre till sin rätt om de givits ut i ett separat band. Segerstedt skriver i inledningen till sitt verk att någon "bearbetning af de insamlade redogörelserna har jag icke vidtagit, enär jag anser källskriften i sin ursprungliga form vara af vida större betydelse för forskningen än en sammanfattning av de samma. Derföre hafva ej heller några ändringar, tillägg

eller uteslutningar skett i det hopbragta materialet” (s. 26). Önskvärt vore att redaktören hade tagit intryck av Segerstedts ord och valt att publicera volymen som en ren faksimilutgåva, där det textmässiga tillägget inskränkts till förordet

och kompletterande paginering. Segerstedts samling hade då ännu bättre framstått som det intressanta tidsdokumentet i grunden är.

Torbjörn Söder

Johan Nordlander-sällskapets årsmöte den 29 mars 2007

Årsmötet hölls i hörsal C, Samhällsvetarhuset, Umeå universitet.

Lars-Göran Tedebrand utsågs att leda förhandlingarna. Styrelsens verksamhetsberättelse och revisorernas årsberättelse föredrogs, varefter styrelsen beviljades ansvarsfrihet för det gångna verksamhetsåret.

Björn Olsson hade av hälsoskäl meddelat att han ville lämna styrelsen. I hans ställe nyvaldes Anders Persson. Övriga styrelseledamöter omvaldes och den nya styrelsen fick följande sammansättning:

Ordförande:	Lars-Erik Edlund
Vice ordförande:	Gerd Häggman
Skattmästare:	Sigurd Nygren
Sekreterare:	Pär Eliasson
Vice sekreterare:	Bo Nilsson
Redaktör:	Tuuli Forsgren
Klubbmästare:	Angelica Lindgren
Övriga ordinarie ledamöter:	Cuno Bernhardsson, Anders Persson

Tom Ericsson och Daniel Lindmark omvaldes till revisorer. Martin Berntson nyvaldes till revisorssuppleant.

Till valberedning omvaldes Heidi Hansson, Mats Danielsson och Göte Hällstam.

Årsmötet beslöt att årsavgiften 200 kronor skall vara oförändrad för år 2008.

Ordföranden delade ut sällskapets pris för framstående norrländsk kulturforskning till Bo Johansson, Vilhelmina.

Efter årsmötet höll pristagaren ett föredrag över ämnet *Elias Essegård i Vilhelmina 1902–1965, eldsjäl, lärare, skolledare, hembygdsvän, teaterledare: "Lapplandsapostel på amatörteaterns område"*.

Sedan berättade Cuno Bernhardsson om Forskningsarkivets verksamhet och förevisade de nya lokalerna.

Kvällen avslutades med sedvanligt samkväm som detta år ägde rum i Forskningsarkivets personalmatsal.

Vid protokollet
Pär Eliasson

Medarbetare i detta nummer

Daniel Andersson Malmgren, f. 1977 i Kiruna, uppvuxen huvudsakligen i Piteå och sedan 2005 doktorand i ämnet Nordiska språk vid Umeå universitet. Avhandlingen behandlar ordspråk som handlar om kvinnor och män och som insamlats i övre Norrland.

Alexander Jonsson, f. 1975 i Örebro, bosatt i Storuman. FD i historia vid Umeå universitet 2005. Arbetar för närvarande som utredare.

Pär Eliasson, f. 1962 i Bjurholm. FD, forskarsassistent i idéhistoria vid Inst. för historiska studier vid Umeå universitet. Sekr. i Johan Nordlander-sällskapet.

Tom Ericsson, f. 1948 i Stockholm. Professor i historia, Umeå universitet.

Bo Johansson, f. 1925 i kyrkstaden i Vilhelmina. F.d. lärare och rektor i Vilhelmina. Författare och kulturarbetare. Belönades 2007 med Johan Nordlander-sällskapets kulturpris.

Hans Læstadius, f. 1938 i Stockholm. Civilingenjör och numera avtalspensionär efter mer än 30 år i databranschen. Kassör i DIS-ÖST, regionförening för Datorstöd i Släktforskningen. Aktiv släktforskare sedan 1990 med fädernerötter i Arjeplog, Kvikkjokk, Tornedalen, Umeå och Sorsele.

Solveig Nordin Zamano, f. 1950, uppväxt i Anundsjö församling, Ångermanland. Civilekonom, arbetat med Arlandas utveckling och internationella kontakter. Reser i Linné-lärjungen Pehr Löflings spår och utvecklar "Löflingrutten", koncept med samverkan, skolutbyte, turism och medicinalväxter mm. Forskar om Linné och hans lärjungar.

Sigurd Nygren, f. 1935 i Nordmaling. Civilingenjör. Skattmästare och biträdande redaktör i Johan Nordlander-sällskapet sedan 1993. Redaktör för tidningen Slakten.

Torbjörn Söder, f. 1965 i Täby. FD i finsk-ugriska språk. Forskare vid Kungliga Vitterhetsakademien. Verksam vid Uppsala universitet på Institutionen för moderna språk. Arbetar för närvarande med ett projekt inriktat på värmlandsfinska.

Lars-Göran Tedebrand, f. 1939 i Sundsvall, professor emeritus i historisk demografi vid Umeå universitet och kulturmedarbetare i Sundsvalls Tidning.

Per Tingbrand, f. 1937 i Råneå, JK 1962 i Uppsala, hovrättsfiskal i Umeå 1966, advokat i Piteå 1969–91. Flyttade 2001 till Dalarö. Fick år 2004 Johan Nordlander-sällskapets kulturpris.

Innehåll

SIGURD NYGREN: Erik Tobé 100 år	1
BO JOHANSSON/ELIS ESSEGÅRD: Om och av kulturpersonligheten Elis Essegård	3
PER TINGBRAND: Skule – Höga Kustens rövarkula. Del II	12
ALEXANDER JONSSON: När landshövdingen kom till byn	36
SOLVEIG NORDIN ZAMANO: Pehr Löfling	54
DANIEL ANDERSSON MALMGREN: Kvinnor och män i ordspråk från övre Norrland	73
BO JOHANSSON: I inlandet	77
RECENSIONER	78
JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPETS ÅRSMÖTE	96
MEDARBETARE I DETTA NUMMER	97